

Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog

1945-1949

Inhoudsopgave

Over het omslag	199
Voorwoord	200
Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949	202
Gert Oostindie	
De Indonesische revolutie: Oorlogspropaganda in pamfletten	204
Muhammad Yuanda Zara	
Verzamelen, zien en vertellen	206
Marieke Bloembergen & Alicia Schrikker	
1 Oproep voor de strijd	208
2 Framing van de tegenstander	217
3 Geweld in woord en beeld	227
4 Iconische momenten en personen	232
5 Stemmen uit de oorlog	237
6 Dagelijks leven	246

Over het omslag

MUHAMMAD YUANDA ZARA

Deze afbeelding is een voorstelling van een *jinn* (geest) uit het verhaal *Duizend-en-een-nacht*, waarin Aladdin een lamp verkrijgt met daarin een geest die alle wensen van de Arabische prins vervult. Op de poster wordt de geest afgebeeld als een middel om Nederlandse imperiale overheersing te bereiken, zoals te zien is aan de Nederlandse vlag. De in het groen geklede persoon die op de geest rijdt, vertegenwoordigt Nederlandse kapitalisten, die profiteerden van Indonesische plantages. Op het eerste gezicht lijkt de hoed die de Nederlandse planter draagt op een militaire helm, maar in tweede instantie herkent men het hoofddeksel als een *topi mandor*: een opzichtershoed. Deze hoofdbedekking werd gewoonlijk gedragen door inheemse voormannen, die toezicht hielden op inheemse werknemers op Europese plantages en hen naar believen konden straffen. De groene kleur van de hoed signaleert de wens van de Nederlandse kapitalisten en het Nederlandse leger om gezamenlijk de controle over Indonesië terug te krijgen, desnoods door het inzetten van geweld en terreur.

‘Vliegende Hollander.’ Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. Ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

Voorwoord

Deze catalogus werd gepubliceerd ter gelegenheid van de tentoonstelling ‘Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949’ in de Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL). In deze tentoonstelling wordt een selectie getoond van materiaal uit de Bijzondere Collecties van de UBL, waaronder veel materiaal uit de collecties van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW). De tentoonstelling brengt uiteenlopende soorten bronnen voor het voetlicht, van posters en tekeningen tot fotografie, van persoonlijke getuigenissen op papier of in interviews tot min of meer officiële stukken van de strijdende partijen. De tentoonstelling heeft zes thematische delen. Voor elk thema zijn bijzondere voorbeelden van verschillende soorten bronnen geselecteerd; gezamenlijk geven zij tevens een beeld van de uiteenlopende perspectieven.

De tentoonstelling kwam tot stand op initiatief van het KITLV en de UBL, mede met het oog op de publicatie van de resultaten van het door de Nederlandse overheid gefinancierde en door het KITLV, het NIMH en het NIOD uitgevoerde onderzoek ‘Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950’. <https://www.ind45-50.org/>.

Het eigenlijke, veeleisende onderzoek voor de tentoonstelling werd verricht door drie MA-studenten, Sander van der Horst, Linde Lammers en Melle van Maanen. Als stagiairs bij het KITLV werden zij gedetacheerd bij de UBL; zij werden begeleid door Doris Jedamski, Anouk Mansfeld en Jef Schaeps (UBL) en Gert Oostindie (KITLV). Tenzij anders vermeld zijn de teksten in deze catalogus van hun hand. Een belangrijke uitbreiding van het team, in een latere fase van het onderzoek, was de deelname van Muhammad Yuanda Zara, alumnus van de Universiteit Leiden (MA) en Universiteit van Amsterdam (PhD), thans als historicus verbonden aan de Universitas Negeri Yogyakarta; hij nam de inleiding tot en beschrijving van de Indonesisch-talige pamfletten voor zijn rekening.

Wij danken Esther Captain, Marije Plomp en Fridus Steijlen voor hun vriendelijke adviezen.

Noot voor de lezer: de citaten zijn onveranderd overgenomen uit de originele documenten, afgezien van incidentele veranderingen in interpunctie, gebruik van hoofdletters en evidente typefouten. In de overige teksten is bij de spelling van persoon- en geografische namen gekozen voor de moderne Indonesische spelling.

Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

GERT OOSTINDIE

Op 17 augustus 1945 proclameerden Sukarno en Mohammad Hatta de Republiek Indonesië. Op 27 december 1949 droeg Nederland de soevereiniteitsoverdracht over. Daartussen liggen ruim vier jaar van uiterst moeizame onderhandelingen en bittere oorlogvoering. In Indonesië staan deze jaren bekend als de ‘Indonesische Revolutie’, een periode waarin de onafhankelijkheid werd verdedigd tegen de oude koloniale macht en een nieuwe staat werd opgebouwd. In Nederland, de voormalige kolonisator, werd de gehele periode achteraf lang aangeduid met het eufemisme ‘politieele acties’. Meer recent wordt gewoon van ‘oorlog’ gesproken; in 2005 sprak de regering van een ‘oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis’. Een oorlog was het zeker, met zeer ongelijke slachtofferaantallen. Aan Indonesische zijde vielen meer dan 100.000 doden, zowel strijders als burgers; het aantal doden in de Nederlandse krijgsmacht bedroeg zo’n 5.000, waarvan ruw geschat een-derde Indonesische manschappen.

Zo ongelijk als de slachtoffers waren verdeeld, zo sterk contrasteerden ook de opvattingen over de legitimiteit van de Proklamasi van die 17e augustus en over de Nederlandse terugkeer na ruim drie jaar van Japanse bezetting. Fundamenteel tegenstrijdige uitgangspunten gingen gepaard met volkomen tegenstrijdige beelden van ‘de vijand’ en diens bedoelingen, betrouwbaarheid en methoden, zowel in de gewapende strijd als aan de onderhandelingstafel. Natuurlijk was er, tijdens en zeker na de oorlog, ook sprake van onderling begrip, van spijt en gebaren van verzoening. Maar veel van de framing tijdens de oorlog, die overigens een lange koloniale voorgeschiedenis had, leeft door tot op de dag van vandaag.

Eén van de verklaringen daarvoor ligt in de aard van de bronnen die gedurende de oorlog werden geproduceerd. Bronnen zijn nooit neutraal, zij zijn het product

van menselijk handelen en reflecteren daarmee ook wat de mensen die deze bronnen creëerden belangrijk vonden, wat ze wel of niet zagen, voelden en begrepen, hoe ze oordeelden. Wie vandaag op basis van die bronnen de jaren 1945-1949 wil begrijpen staat voor de uitdaging een zo breed mogelijk spectrum van bronnen te onderzoeken en niets ervan als vanzelfsprekend te beschouwen. Die exercitie kan helpen de oorlog minder onbegrijpelijk te maken en schept daarnaast ruimte om te ervaren hoe verschillend er ook toen al werd geoordeeld over wat zich afspeelde en wie daarvoor verantwoordelijk was.

Archieven en bibliotheken vormen vanouds de habitat van historici, maar in het hedendaagse historisch onderzoek worden de bronnen ook in andere collecties en omgevingen gezocht en worden, met oral history, ook nieuwe bronnen gecreëerd. De afdeling Speciale Collecties van de Leidse universiteitsbibliotheek beheert een grote verzameling van unieke bronnen over het Nederlandse kolonialisme, mede verzameld door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). In deze tentoonstelling wordt een selectie van dit materiaal getoond over de oorlogsjaren in Indonesië, 1945-1949. Daarmee wordt een beeld opgeroepen van die oorlog, maar wordt ook getoond hoe uiteenlopend de perspectieven indertijd waren. Daarmee is deze kleine tentoonstelling tevens een uitnodiging tot overdenking van de beperkingen van ieders eigen frame.

De Indonesische revolutie: Oorlogspropaganda in pamfletten

MUHAMMAD YUANDA ZARA

De proclamatie van de Indonesische onafhankelijkheid op 17 augustus 1945 vormde slechts het begin van een extreem zware strijd voor de Indonesische strijders, die moesten bewijzen dat de nieuwe natie bestaansrecht had en deel kon uitmaken van de naoorlogse wereldgemeenschap. De Indonesische regering moest niet alleen de bevolking – die in die tijd ongeveer 70 miljoen mensen telde, uit verschillende etniciteiten en religies bestond, en verspreid was over duizenden eilanden – tot een eenheid smeden; zij moest ook buitenlandse vijanden bevechten. Allereerst Japanse troepen, daarna geallieerde strijdkrachten, en dan de meest bloedige oorlog, die minstens vier jaar duurde: de oorlog tegen de Nederlanders, de voormalige kolonisator van Indonesië die de koloniale orde wilde herstellen.

Bij het Indonesische verzet tegen de Nederlanders speelde propaganda een cruciale rol. In tegenstelling tot de Nederlandse propaganda, die ondersteund werd met voldoende fondsen, personeel en faciliteiten, werd de Indonesische propaganda onder zeer beperkte omstandigheden bedreven. De Indonesische regering voerde propaganda via het ministerie van Informatie en via niet-gouvernementele actoren, zoals kunstenaars. Zij werden verenigd door hetzelfde ideaal: het verdedigen van de Indonesische onafhankelijkheid tegen de Nederlandse inbreuk daarop.

Indonesische visuele propaganda, zoals afgebeeld op posters, in karikaturen en in andere media, heeft de Indonesische regering enorm geholpen om de steun van het Indonesische volk te verkrijgen in de strijd tegen de Nederlanders. Deze afbeeldingen promoten allerlei zaken, variërend van het legitimeren van het recht van Indonesië op onafhankelijkheid; het oproepen van het Indonesische volk om zich achter de regering te scharen; het positioneren van Nederland als een

meedogenloze koloniale macht; het overhalen van jongeren om de wapens op te nemen tegen de Nederlanders; het aanmoedigen van vrouwen om assistentie te leveren op het gebied van kleding, voedsel en medische hulp; tot het overtuigen van de internationale gemeenschap dat het bestaan van Indonesië een politieke realiteit is en bijdraagt aan de naoorlogse wereldvrede.

Zoals men kan verwachten, stonden de meeste Nederlandse propagandathema's in schril contrast met de Indonesische. Enkele voorbeelden zijn een oproep tot steun van de Nederlanders om Nederlands-Indië (niet 'Indonesië') te redden uit de greep van Japanse fascist en hun Indonesische handlangers. Andere oproepen betroffen het rekruteren van Nederlandse jongeren als oorlogsvrijwilligers; het verzoek om morele steun vanuit Nederland voor Nederlandse soldaten die naar Indonesië werden gestuurd; en de vraag aan Nederlandse troepen om voorzichtig te zijn met het oog op de dreiging van muggen in Indonesië. Hoewel Indonesië en Nederland verschillende propagandathema's aansnijden, komt hun benadering op sommige punten overeen. Beide partijen construeren het Zelf en de Ander, bijvoorbeeld door een slecht beeld van de vijand neer te zetten en daarmee het gebruik van geweld te legitimeren. Het doel van beide partijen is duidelijk: het winnen van de oorlog.

De tentoonstelling is een visuele rondleiding langs politiek gemotiveerde kunstwerken, gecreëerd door Indonesische strijders en hun vijand, de Nederlanders. Het biedt een buitengewone gelegenheid om deze beelden, die meer dan zeven decennia na dato ondanks de zware oorlogsjaren nog steeds in uitstekende conditie verkeren, nauwkeurig te onderzoeken. Deze tentoonstelling zal waardevol zijn als een bron voor studie en onderwijs, voor onderzoekers uit verschillende vakgebieden, en voor een algemeen publiek dat interesse heeft in de visuele geschiedenis van deze oorlog. Deze gezamenlijk samengestelde tentoonstelling draagt bij aan een beter begrip van deze complexe geschiedenis en inspireert tot verdere studie van verwaarloosde aspecten van dit Nederlands-Indonesische conflict en de geschiedenis van Zuidoost-Azië na de Tweede Wereldoorlog.

Verzamelen, zien en vertellen

MARIEKE BLOEMBERGEN & ALICIA SCHRIKKER

Wat zien we wel en wat niet, dat is de vraag. Deze catalogus van propagandaposters, foto's, tekeningen en persoonlijke herinneringen toont beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, vanuit verschillende perspectieven. In dit type materiaal zitten zelfbeelden vervat – bijvoorbeeld van een vriendelijke en strijdbare Indonesische soldaat of dat van een bonafide en krachtige kolonisator – en tegelijkertijd geeft het een impressie van de ander – dat van een moordlustige en onrechtvaardige vijand. De propagandaposters en tekeningen zijn daarin expliciet. Ze laten de buitenkant van de oorlog zien. Met de foto's keren we naar binnen. We zien een vriendenportret van Indonesische soldaten, KNIL-militairen, die biertjes drinken op de Borobudur, het levenloze lichaam van een neergeschoten Indonesische man, midden op straat. Wat was het zelfbeeld van de fotograaf op het moment dat hij dit kiekje nam? Wat zegt dat biertje op de Borobudur over het alledaagse uitoefenen en ervaren van geweld? We kunnen het fotograaf en gefotografeerden niet meer vragen. In andere gevallen kon dat wel. Mondeling overgedragen herinneringen tonen ons de twijfel, en ambiguïteit over de oorlog achteraf. 'En dan vraag je je af: heb je dat echt meegemaakt? Dan voel je je schuldig. Je hebt aan iets meegewerkt dat je niet wilt.'

Maar wat zien en horen we hier niet? Het is niet alleen de oorlog die deze foto's, posters, en interviews met elkaar verbindt. Ook de plek waar ze nu beheerd worden doet dat: de Indonesië-collectie van de UB-Leiden. Eerder was dit materiaal verspreid over twee afzonderlijke collecties in Nederland, die van het KIT en het KITLV, twee instellingen die in koloniale tijd werden opgezet om kennis over de Nederlandse koloniën te vergroten ten behoeve van de – gewelddadige – koloniale overheersing. Na de dekolonisatie gingen alle drie de instellingen verder, met

kennisverzameling die ook het postkoloniale, hedendaagse Indonesië behelsde. De verzameling mondelinge geschiedenis is daar een voorbeeld van.

De vraag is hoe, wanneer, onder welke omstandigheden, en waarom juist deze stukken in het bezit zijn gekomen van deze collectievormers? Soms krijgen we daar even inzicht in, zoals bij de toelichting op de poster van de pusat propaganda, maar vaak genoeg tasten we in het duister. Toch is het belangrijk om deze vraag te blijven stellen. De verzamelgeschiedenis is onderdeel en schepper van het grotere verhaal, en van de persoonlijke geschiedenissen, die deze tentoonstelling beoogt te vertellen. De (veranderende) waardering van deze foto's, posters en dagboeken in het verleden beïnvloedt telkens weer onze blik op het verleden, en bepaalt wat we wel en wat we niet zien.

Veel van de fotoalbums zijn geschonken door nazaten om gebruikt te worden voor toekomstig onderzoek. De spanning tussen wat de fotograaf wilde vertellen met zijn album, wat zijn familie erover wist, en wat de verzamelaar erin zag, kan onderdeel zijn van de verwerking van de oorlog, maar kan ook duiden op een blinde vlek. Soms is die spanning meteen duidelijk, zoals bij het fotoalbum van Nasrudin: dat album is niet gedoneerd, maar – zoals overigens ook het Indonesische propagandamateriaal – afgenomen tijdens een militaire actie, en mogelijk gebruikt bij identificatie van andere Indonesische soldaten. Terecht dringt de vraag zich op of dat fotoalbum eigenlijk wel op zijn plek is in Leiden.

Dankzij digitalisering en internationale samenwerking zijn de collecties in Nederland nu veel beter toegankelijk vanuit Indonesië. Dat deze tentoonstelling meteen ook digitaal in Indonesië gepresenteerd wordt is van grote symbolische waarde. Deze ontwikkelingen maken het des te urgenter om de geschiedenissen van (post)koloniale collectievorming goed in kaart te brengen, zodat we niet alleen weten waar we naar kijken, maar ook waarom we ernaar kijken, en we kunnen bevragen wat we niet zien.

Oproep voor de strijd

Propagandamateriaal speelde in de oproep voor de strijd in Indonesië een belangrijke rol. In Nederland werd ingezet op het werven van oorlogsvrijwilligers, eerst onder het motto van het ‘bevrijden van rijksgenoten’, later van het brengen van ‘orde en vrede’. Aan Indonesische zijde was ‘merdeka’ (vrijheid) het kernwoord om de massa te mobiliseren. De jonge republiek riep haar bevolking op om de onafhankelijkheid te verdedigen.

Als we naar het materiaal in deze collectie kijken vallen niet alleen de tegenstellingen van de boodschap op, maar ook technische verschillen tussen de Indonesische en Nederlandse propaganda. Waar het Nederlandse materiaal professioneel en gecentraliseerd werd ontwikkeld, waren de Indonesische groepen gedwongen om lokaal en met minder technische middelen propaganda te vervaardigen. Het Nederlandse materiaal is veelal in grote oplage bij bekende – soms zelfs buitenlandse – drukkerijen gedrukt, terwijl het Indonesische materiaal in deze collectie vaak unica betreft, met de hand getekend en ingekleurd. In zekere zin illustreert de verhouding tussen het Indonesische en Nederlandse propagandamateriaal de algehele militaire situatie in Indonesië, waar kleinere Indonesische guerrilla-eenheden tegenover een veel zwaarder bewapende Nederlandse troepenmacht stonden.

Ook binnen dit thema is getracht de verschillende perspectieven te tonen. De onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië werd uitgevochten door partijen met diametraal verschillende opvattingen over de toekomst van het land en de rol die Nederland daarbij zou spelen. Het materiaal toont ook dat er in Nederland enige steun was voor de Republiek Indonesië.

1.1 En nu Indië!

‘En nu Indië!’ was vermoedelijk de gedachte van veel Nederlanders nadat zij zelf bevrijd waren van de Duitse bezetter. Vanaf het najaar van 1944 kwam in het bevrijde Zuiden van Nederland een propagandamachine op gang die volop werd ingezet voor de werving van oorlogsvrijwilligers voor de strijd tegen Japan. Dit affiche stelt in klare taal dat nu Indië bevrijd dient te worden. De typografie zorgt ervoor dat ‘En nu’ en ‘Indië’ eruit springen, waarmee het doel wordt benadrukt. Interessant is hier het woord ‘rijksgenoten’. Door voor dit woord te kiezen wordt een verbondenheid tussen de bevolking van Nederland en de kolonie gesuggereerd en wordt de bevrijding van die rijksgenoten als een vaderlandse plicht voorgesteld. In deze beginfase, in 1945, richtte de Nederlandse regering zich vooral op oorlogsvrijwilligers; aan deze oproep gaven uiteindelijk zo’n 30.000 jonge mannen gehoor. Later, toen het allang niet meer ging om de strijd tegen Japan, werden nog eens zo’n 100.000 dienstplichtigen naar Indonesië gestuurd.

‘En nu Indië’. Wervingsaffiche van de Verenigde Indië Vrijwilligers, ca. 1945. Druk: Met & Meylink Haarlem. Or. 27.011-12.

1.2 Strijd der vlaggen

Op dit affiche doorboort de Nederlandse vlag de vlag van de Japanse marine (het land van de rijzende zon), die als een schaduw over de Indonesische archipel hangt. De boodschap is duidelijk. Opvallend hierbij is dat de halve cirkel op de Japanse vlag hier geel is, en niet het gebruikelijke rood. In anti-Japanse propaganda werd vaker de kleur geel gebruikt, een kleur met een racistische connotatie waarmee naar Japan werd verwezen als ‘het gele gevaar’. Het planten van de Nederlandse vlag in de archipel geeft uitdrukking aan de ‘vanzelfsprekendheid’ dat het Nederlandse bestuur terug zou keren in Indonesië, of vanuit dat perspectief: in Nederlands-Indië. Hierbij werd voorbijgegaan aan het feit dat er sinds de Japanse bezetting veel was veranderd. De nationalistische beweging – ook voor de oorlog al aanwezig – was sterk in kracht toegenomen.

‘En nu Indië! Meldt u als vrijwilliger’. Affiche, juli 1945. Ontwerp: Zino Salverda. KITLV 50B3.

1.3 Zie de wereld

Op deze propagandaposter wordt ingespeeld op de hang naar avontuur die nogal wat jonge mensen in Nederland koesterden na vijf jaar Duitse bezetting. Veel oorlogsvrijwilligers verklaarden achteraf dat het avontuurlijke karakter hen had getrokken. Sommigen van hen waren nog nooit buiten de eigen stad of provincie geweest, en nu zouden ze naar het verre Indië gaan!

De Nederlandse leeuw in soldatenuniform die trots op de wereldbol staat, draagt aan zijn klaroen het wapen van de stad Batavia (Jakarta). Dit wapen zou ook het embleem worden van de 7 December Divisie, waarin de eerste lichte dienstplichtige militairen in Indonesië diende. De naam van deze divisie refereerde naar de toespraak van Koningin Wilhelmina van 7 december 1942, waarin zij sprak over naoorlogse hervorming van de koloniale verhoudingen, zij het nog altijd binnen een groter rijksverband.

‘Zie de wereld’. Wervingsaffiche voor oorlogsvrijwilligers, ca. 1945. Ontwerp: Frits van Bommel. Druk: Van Roessel & Co Amsterdam, in opdracht van Delamar reclamebureau. Afmetingen: 87,5 x 111,5 cm. Or. 27.434.

1.4 Vrouwen in dienst

Voor de laatste grote oorlog in Indonesië werden voor het eerst ook vrouwen in Nederlandse militaire dienst uitgezonden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren veel mannen opgeroepen voor de Arbeitseinsatz. Het werk dat zij achterlieten, werd toen overgenomen door vrouwen. Dit droeg bij aan een naoorlogse emancipatiegolf. Deze eerste vrouwen in militaire dienst droegen nog geen wapens; leden van de Marine Vrouwen Afdeling (MARVA) of het Vrouwen Hulpkorps van de Landmacht (VHK) werden vooral voor ondersteunend werk ingezet. Onder het motto ‘maak een man vrij voor de vloot’ verrichtten de MARVA's verschillende diensten zoals administratief, verbindend en geneeskundig werk. Hoewel deze vrouwen dus niet direct betrokken waren bij oorlogshandelingen, speelden ze wel een faciliterende rol.

‘Neemt dienst bij de Marva's’. Wervingsaffiche voor de MARVA's door de MARVO (Marine Voorlichtingsdienst). 1946. Druk: James Haworth and Brother Ltd, London. Afmetingen: 74,5 x 49 cm. Or. 27.832.

1.5 Versterkt onze gelederen

Deze imponerende Nederlandse propagandaposter dateert uit 1945. Niet alleen is de afgebeelde KNIL-soldaat naar verhouding erg groot, ook het formaat van de poster zelf, ruim een meter hoog, is indrukwekkend. Dit affiche is illustratief voor het professionele karakter van de Nederlandse propaganda: de posters waren meestal van groot formaat, werden ontworpen door professionele kunstenaars en werden gedrukt bij bekende drukkerijen. Dat geldt ook voor dit exemplaar, ontworpen door de voor de Nazi's gevluchte kunstenaar Wim Oepts en gedrukt in Engeland.

De soldaat op deze poster bewaakt standvastig het strand. Op zijn helm is het nationale Nederlandse embleem van de leeuw te zien en in zijn nek hangt een zwarte lap, kenmerkend voor de KNIL-uitrusting. Het vredige, 'typisch' Indonesische tafereel op de achtergrond suggereert dat er dankzij het KNIL weer orde heerst – een schril contrast met de rauwe, dagelijkse werkelijkheid van de oorlog.

'Versterkt onze gelederen'. Wervingsaffiche voor het KNIL. Ca. 1945. Ontwerp: Wim Oepts. Druk: Waterlow & Sons Ltd, London England. Afmetingen: 101 x 75,5 cm. Or. 27.429.

1.6 Nederlandse communisten voor onafhankelijk Indonesië

Niet alle Nederlanders steunden het militaire ingrijpen in Indonesië. De Communistische Partij Holland was de enige partij die zich al vanaf 1918 onder de slogan 'Indonesië los van Holland nu!' inzette voor de onafhankelijkheid van Indonesië. Van onder naar boven zien we op dit affiche een Europese en een Indonesische havenarbeider en een Europese en een Indonesische matroos. Gebroederlijk dragen zij samen een rode vlag met Lenins beeltenis erop. Onder een motto van Marx wordt de Nederlandse bevolking opgeroepen om zich in te zetten voor onmiddellijke onafhankelijkheid van Indonesië. Linksonder op het affiche wordt verwezen naar een eerder moment waarop Europese en Indonesische matrozen samen in opstand kwamen: de mouterij in 1933 op het Nederlandse marineschip de Zeven Provinciën, die door het koloniale regime hardhandig werd neergeslagen.

| 'Indonesië los van Holland nu!'. CPH-poster, ca. 1933. Or. 27.011-9.

1.7 Indonesische nationalisten strijden in Nederland

De *Perhimpunan Indonesia* (Indonesische Vereniging, PI) was een politieke vereniging van Indonesische studenten in Nederland. De PI was de eerste Indonesische politieke vereniging met een expliciet nationalistische grondslag. Hoewel de partij relatief klein was, heeft zij grote invloed gehad op de nationalistische beweging in Indonesië. Haar bekendste lid was Mohammad Hatta, later de eerste vice-president van Indonesië.

Veel leden van de PI hebben tijdens WOII in het verzet gezeten tegen de Duitse bezetter. In dit manifest, nota bene gedateerd op Bevrijdingsdag 5 mei 1945, roept de PI het Nederlandse volk op om zich nu ook in te zetten voor de bevrijding van Indonesië, waar 'nog vijfenzeftig miljoen onderdanen worden onderdrukt onder het juk ener Japanse barbarij'. De PI beroept zich op de 'historische lotsverbondenheid van Nederland en Indonesië' en roept dan ook op: 'Steunt ook onze bevrijdingsstrijd tegen Japan! Helpt ons de Democratie in Indonesië te bevestigen!'. Daar wordt een – gematigd geformuleerd – politiek standpunt aan gekoppeld: 'Alleen wanneer Indonesië een zelfstandig en gelijkwaardig deel van het Koninkrijk der Nederlanden vormt, is de toekomst van Indonesië en Nederland verzekerd.'

| 'Manifest der Perhimpunan Indonesia'. Nederland, 5 mei 1945. Stencil. Or. 26.999-8.

1.8 Propaganda in vijandige handen

De Nederlandse militair op de voorgrond toont de fotograaf een Indonesische propagandaposter. Waarschijnlijk was dit affiche verstopt in een van de gevlochten manden onder in beeld. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog kregen Nederlandse militairen de opdracht om actief Indonesische propaganda te verzamelen met het doel contra-propaganda te maken. Op het affiche staat *Basmi!! Provokasi Moesoen!* (Roei de provocatie van de vijand uit!) en is daarmee een oproep tot strijd. De achtergrond van het affiche bestaat uit dreigende silhouetten, onder andere verwijzend naar het gevaar van het Nederlandse leger. Nu deze Indonesische

propaganda in Nederlandse handen is gevallen krijgt het affiche een tweede lading: de silhouetten zijn mensen van vlees en bloed geworden.

Een marinier met een T.N.I. propaganda poster. Java, ca. 1946. Fotograaf Frans de Waard. KITLV A1363, KITLV 169039.

1.9 Moeder en zoon

Op deze poster hebben Indonesische propagandisten de traditioneel sterke band tussen een moeder en haar zoon gebruikt om Indonesische jongeren aan te moedigen om Indonesië te steunen in de strijd door de wapens op te nemen. De moeder brengt ten minste twee boodschappen over: ten eerste *Berdjoanglah anakko* (Vecht, mijn zoon), en ten tweede, *Iboe Rela* (Je moeder is bereid [om je te laten vechten]). Deze poster geeft uitdrukking aan het belang van de zegen van een moeder in de antikoloniale strijd. Indonesiërs refereren vaak aan Indonesië als *ibu pertiwi*, hetgeen moederland betekent en niet vaderland. Deze poster toont dan ook een moeder die bereid is haar zoon los te laten, zodat hij kan vechten voor het moederland.

'Iboe Rela'. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen, waarschijnlijk ontwerpen voor propagandaposters. Ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

1.10 Klaar voor de strijd

Deze poster is een afbeelding van een *pemuda* (jongere) met lang haar en een geweer. Zijn junglehoed, gemaakt van geweven bamboe, geeft aan dat hij klaar is voor een guerrilla. Achter hem ligt een stuk papier met de titel 'Nota Belanda' (Nederlandse nota), terwijl onderaan de tekst 'Dibalik nota Belanda pemoeda siap-sedia!' (Achter de Nederlandse nota staan de jongeren geheel paraat) staat. De 'Nederlandse nota' was een voorstel dat op 27 mei 1947 door de Nederlandse vertegenwoordiger P.J.A. Idenburg werd overgebracht aan de Indonesische Republiek. De Indonesische premier Sjahrir beschouwde dit als een uitnodiging van Nederland om te kiezen voor ofwel capitulatie ofwel totale oorlog. Het is duidelijk dat de Indonesische regering voor het laatste koos. Deze poster roept de

gewapende pemuda op om de Indonesische weigering om aan de Nederlandse eisen te voldoen, te steunen.

‘Nota Belanda’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters, ca. 1946/47. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.11 Vrijheid boven vrede

Deze poster werd verspreid door een lokale afdeling van het Indonesische ministerie van Informatie. Het linkerpaneel toont twee Indonesische boeren die aan het werk zijn op hun rijstveld. De eerste afbeelding toont de ideale wereld die Indonesië beoogt te creëren: Indonesiërs die veilig werken in hun eigen land, zonder tussenkomst van buitenlanders. Op het tweede paneel zijn twee Indonesische strijders afgebeeld, die het Indonesische leger en leden van de *laskar* (volksmilitie) vertegenwoordigen. De bomexplosie weerspiegelt de verschrikkingen van de oorlog, maar de twee strijders worden afgebeeld als gevechtssklaar. Een tekst luidt: ‘Kita tjinta damai tetapi lebih tjinta kemerdekaan’ (Wij houden van vrede, maar wij houden nog meer van vrijheid). Eenieder die de Indonesische onafhankelijkheid belemmert, zal zodoende geconfronteerd worden met Indonesische strijders zoals deze. Hiermee legitimeerden Indonesische nationalisten het gebruik van machtsvertoon en geweld in hun strijd voor onafhankelijkheid.

‘Wij houden van vrede, maar wij houden nog meer van vrijheid’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters, ca. 1946/47. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.12 Wereldvrede

Het lijkt erop dat deze anonieme poster direct na de onafhankelijkheid van Indonesië, toen de geallieerde troepen naar Indonesië kwamen om de Japanse troepen te ontwapenen, gemaakt en verspreid is. Het gebruik van de Engelse taal is hier gericht op de geallieerden en buitenlandse journalisten. Aan de andere kant

is de uitdrukking ‘WORLD PEACE’ in hoofdletters geschreven, wat aangeeft dat dit een van de belangrijkste boodschappen is die de poster uitdraagt. Bezien in een historische context, kunnen we stellen dat het vroegste propagandathema waarmee de Indonesische Republiek campagne voerde het verlangen naar onafhankelijkheid en wereldvrede was. Het inzetten van het thema ‘wereldvrede’ is een poging om het bestaan van Indonesië te legitimeren en de wereld, en vooral de geallieerden, te laten zien dat de Indonesische natie waarde hecht aan vrede. Deze verhaallijn beoogt het stereotype beeld van Indonesië als product van het fascistische Japan te ontcrachten. Dit was een beschuldiging die in de eerste maanden na de onafhankelijkheid van Indonesië vaak door de Nederlanders geuit werd.

‘Indonesische zelfbeschikking is de enige manier om wereldvrede tot stand te brengen’. Indonesische propagandaposter. ca. 1945. KITLV 36D776.

1.13 Tweespalt (interview)

De vader van de Javaan Husein Djajadiningrat bekleedde hoge ambtsfuncties in het koloniale bestuur en was in Leiden gepromoveerd. Zijn familie behoorde tot de Indonesische koloniale elite. Net als het gezin van Djajadiningrat was die elite zowel Westers als traditioneel Javaans georiënteerd. Hoewel Djajadiningrat geregeld Nederlandse schoolvriendjes over de vloer had, kwam hij niet zo vaak bij hen thuis: hij bleef ten slotte een ‘inlander’ en stond daarom lager op de sociale ladder van de koloniale samenleving. Zijn leven speelde zich zo af in twee gescheiden werelden: de Javaanse en de Nederlandse koloniale. Toen de Indonesische revolutie losbarstte, ontstond er een tweespalt binnen zijn familie. Doordat de oude koloniale verhoudingen begonnen te verschuiven, werden mensen gedwongen zich opnieuw tot elkaar te verhouden. Zelf deed Djajadiningrat een bescheiden bijdrage aan de revolutie door propagandaposters te maken: zijn oproep voor de strijd tegen het koloniale bewind.

Propagandatekening met ‘Merdeka!!!’ (vrijheid) en ‘Ra’jat’ (het volk), ondertekend door de TNI. Datum en plaats onbekend. Or. 27.833, album 1, pagina 5.

Transcriptie

I: Werd er druk op u uitgeoefend om u aan te sluiten bij de revolutie?

D: Nee. Mijn nicht heeft wel een boekje geschreven met kritiek op mijn vader omdat hij meteen in de federale [Nederlandse] regering meeding. En dan waren er neven die zeiden: 'oh ja dat is toch familie van jou?' Ik antwoordde: 'Die zitten in Jakarta, ik heb geen contact met ze.' Dat waren dus revolutionairen.

I: Gaf dat tweespalt binnen families, of misschien zelfs binnen gezinnen?

D: Vaak wel. Met de Republiek [Indonesië] is dat veranderd. Aan het begin van de revolutie hebben we wel affiches gemaakt en overal opgehangen. Wij hadden die zelf getekend, want er was geen drukkerij. Dat vonden wij gewichtig natuurlijk, met van die grote papieren bladen, met klasgenoten.

I: Wat stond er dan op zo'n affiche?

D: 'Eigen baas' en 'Nooit meer onder het [koloniale] juk' of zoiets. Met een eenvoudig mannetje erop. Het was erg leuk om dat samen te tekenen. We hebben ze al vrij snel niet teruggezien. Ze werden allemaal weg gescheurd. Maar wij hebben toch het gevoel gehad dat we toch meegedaan hebben.

Framing van de tegenstander

In elke oorlog speelt negatieve framing van de tegenstander een grote rol. De strijd wordt gelegitimeerd en de eigen gelederen worden gemotiveerd door het demoniseren van de tegenstander. Onder ‘framen’ verstaan we de manier waarop iets of iemand gerepresenteerd wordt. Het kan zowel gaan om retoriek als om de beeldtaal en de associaties die deze oproepen. Deze beeldvorming staat hier centraal: hoe wordt ‘de ander’ voorgesteld en welke boodschap wordt daarmee gegeven?

Aan Nederlandse zijde was men erop gebrand de Republiek Indonesië voor te stellen als een verlengstuk van het Japanse fascisme. Hiermee werd haar legitimiteit ondergraven. Indonesische strijders werden veelal weggezet als ‘extremisten’ of ‘terroristen’. Indirect werd hiermee een keiharde aanpak gelegitimeerd. De Republiek Indonesië beriep zich in haar framing van de strijd op het internationale recht op zelfbeschikking. Haar propaganda diende mede als oproep aan de internationale gemeenschap om de Republiek te steunen in haar strijd voor onafhankelijkheid en dus stelling te nemen tegen de koloniale reflex van Nederland. Om deze boodschap te benadrukken werd er in de beeldtaal ingezet op de demonisering van de Nederlanders, die werden afgebeeld als wrede, hebzuchtige imperialisten.

2.1 Onder de Rood-Witte Vlag

In Nederland werd de Republiek Indonesië lange tijd geframed als een maaksel van Japans fascisme. De Republiek zou niet gedragen worden door het Indonesische volk, maar zijn uitgeroepen door een klein groepje fanatici dat collaboreerde met de Japanners. Om deze reden werd Sukarno de Indonesische Mussert genoemd.

Stichting Indië in Nood verzette zich hevig tegen de Indonesische onafhankelijkheid. Veelzeggend is de aanduiding ‘Indië’ i.p.v. ‘Indonesië’ in de naam van de stichting. Middels propaganda riep zij op om zo snel mogelijk het Nederlands gezag te herstellen. De Japanse draak en Indonesische strijder die gezamenlijk onder de Indonesische vlag een Indonesische vrouw en baby aanvallen, staan symbool voor de geweldsexplosie – uitgebeeld door de vulkaan – die Indonesië zou overspoelen als Nederland niet zou ingrijpen. Alleen onder de Nederlandse vlag zouden er orde en welvaart heersen, gesymboliseerd door de vredige situatie met hardwerkende mensen op de sawa (rijstveld).

‘Onder de Rood-Witte vlag Terreur en Armoede – Onder het Rood-Wit-Blauw Orde en Welvaart’. Affiche. Uitgever: Stichting ‘Indië in Nood’, ca. 1945. Or. 27.011-4.

2.2 Gegevens kosten levens

De strijd in Indonesië mondde uit in een guerrillaoorlog waar ook veel burgers bij betrokken werden, als actieve deelnemers of als min of meer toevallige toeschouwers of slachtoffers. Voor Nederlandse militairen was het vaak niet meer duidelijk wie vriend en vijand was. Een illustratie is deze instructie, die Nederlandse soldaten waarschuwt om het vooral niet over krijgsgzaken te hebben. De boodschap van dit affiche is: iedereen kan een vijand zijn, overal loert het gevaar, dus je kunt nooit vrijuit spreken. Dit wordt duidelijk gemaakt door de palmboom en de kampongwoning die de Nederlandse soldaten af luisteren. Met hetzelfde doel gaf de veldveiligheidsdienst ook affiches uit waarop een enorm oor te zien was dat vanuit struikgewas meeluistert, verwijzend naar het feit dat de tegenstander veel beter thuis was in de tropische omgeving en dus ongemerkt heel dicht bij kon zijn.

‘Zwijg!’ en ‘Gegevens kosten levens’. Twee voorlichtingsposters van de Veldveiligheidsdienst, 1948-1949. H 1878-9.

2.3 Daar werd wat groots vernield

‘Zij kozen ook... En daar werd wat groots vernield’. Deze slogan – een variant op Jan Pieterszoon Coens lijfspreuk ‘Daar werd wat groots verricht’ – wil het Nederlandse publiek voor de koloniale zaak te winnen. Het affiche is van Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, een fel voorstander van het behoud van Nederlands-Indië. In dit affiche is de positie van het comité duidelijk terug te zien. Niet alleen worden de Indonesische leiders Sukarno en Hatta tot Japanse ‘handlangers’ bestempeld – een veelgebruikt narratief van toen – maar ook de Nederlandse politicus Schermerhorn, ‘landvoogd’ Van Mook en de Britse bemiddelaar Killearn moeten het ontgelden. Laatstgenoemden worden net zo zeer tot de tegenstander gerekend als de Indonesiërs zelf, wat wijst op de grote interne verdeeldheid in Nederland over de ‘Indische kwestie’.

Affiche van het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. 2 schriften. Nederland, 1948. Uitgever: Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. D Or. 704, nummer 29.

2.4 ‘Ploppers’ en ‘extremisten’

‘Gevangen extrimisten’ schreef Piet Groot, een Nederlandse militair die deze foto in zijn album plakte. Indonesische soldaten werden door Nederlandse militairen gezien als ‘extremist’ maar ook de term ‘terrorist’ werd vaak gebezigd. Deze Nederlandse terminologie moest de strijd tegen ‘de’ tegenstander in Indonesië legitimeren. Onder de tweede foto staat ‘peloppers’. Dit Indonesische woord komt van het Nederlandse ‘voorloper’. Het Indonesische leger noemde soldaten van de eigen partij die vochten in gebieden onder Nederlandse controle een *pelopor*. Het onderscheid tussen deze frontsoldaten en andere Indonesische militairen werd en wordt door veel Nederlanders niet herkend, waardoor de term vaak ten onrechte voor allen wordt gebruikt, met een negatieve ondertoon.

Boven

Gevangen genomen Indonesische strijders. Java, ca. 1947. Fotograaf W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 2, pagina 16.

Onder

Gevangen genomen Indonesische strijders. Java, ca. 1947. Fotograaf Piet Groot. Or. 28.046, pagina 32.

2.5 De vijand van boven

Op deze poster staat een Nederlands vliegtuig afgebeeld, de Warhawk P-40, door Indonesiërs als ‘musuh’ (vijand) aangeduid vanwege de vele slachtoffers die het toestel maakte. Een van de schadelijke aanvallen waarbij dit vliegtuig betrokken was, vond plaats op 29 juli 1947, ongeveer een week nadat de Nederlanders hun Eerste Militaire Aggressie (in Nederland: Eerste Politieke Actie) waren begonnen. Op die dag werd een Indonesisch vliegtuig dat medicijnen vervoerde neergeschoten door zo’n Nederlands P-40 vliegtuig. Diverse belangrijke Indonesische leiders aan boord kwamen om het leven. De Indonesische regering protesteerde tegen het schietincident omdat het Dakota-vliegtuig alleen medicijnen vervoerde en de Nederlanders hierover geïnformeerd waren. Deze gebeurtenis werd nog lang na de oorlog door Indonesiërs herdacht: belangrijke vliegvelden op Java werden vernoemd naar de Indonesische vliegeniers die bij de aanval om het leven kwamen. Deze poster is bedoeld om Indonesische strijders te waarschuwen voor het fysieke gevaar dat dit toestel met zich meebrengt, maar herinnert hen ook aan de strijd voor Indonesische onafhankelijkheid.

‘Musuh!’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die gebruikt werden als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.6 350 jaar onderdrukking

Op deze poster staat een Indonesische man met een zwarte pet (‘peci’) afgebeeld, met de Indonesische vlag achter zich. Hij wijst naar de man met het label ‘NICA’ (Nederlandsch-Indische Civiele Administratie) op zijn schouder, herkenbaar als de luitenant-gouverneur generaal van Indië, H.J. van Mook. Deze afbeelding toont de vijandigheid van Indonesische strijders tegenover Van Mook, die als een boosdoener wordt beschouwd. Het onderschrift luidt ‘350 tahun ditindes’ (350 jaar onderdrukt). Hieronder staan drie zeer magere en uitgeputte Indonesiërs afgebeeld, met voor hen een Japanse soldaat. Dit onderschrift luidt ‘3 ½ tahun diperas’ (3,5 jaar uitgebuit), wat de impact van de Japanse bezetting van Indonesië symboliseert. De boodschap van deze poster is duidelijk: het lijden, de honger, de achterstandssituatie, en het verdriet van het Indonesische volk – al deze ervaringen werden veroorzaakt door de onderdrukking door de Nederlanders en de Japanners.

‘350 jaar aan onderdrukking, 2,5 jaar aan uitbuiting’. Foto van een propaganda affiche van de Republiek Indonesia. Indonesië, ca. 1949. Fotograaf onbekend. KITLV 41416.

2.7 Een hamerslag

Op deze poster staat een goed geklede man afgebeeld – een teken van zijn rijkdom – die wordt geslagen met een hamer waarop de Indonesische vlag is afgebeeld. De tekst links luidt: ‘La busett...enakk banget ja!’ (Verrek, die heeft het goed voor elkaar, zeg!). Het lijkt erop dat het woord in rood, ‘Daulat’ (soevereiniteit), later is toegevoegd. De persoon die met een klap van de hamer wordt bespot, vertegenwoordigt zowel de Nederlanders als Indonesiërs die van de oorlog profiteren. De volgende tekst luidt: ‘Nah ini lu rasain djuga ja’ (Nou, deze is voor jou, zo voel je ‘m wel, toch?). Hiermee wil men laten zien dat Indonesische strijders iedereen zullen straffen die rijk wordt tijdens de oorlog ten koste van de Indonesiërs. De afgebeelde man rookt een tang (*tang* of *catut* in het Indonesisch), een symbool dat verwijst naar iemand die in oorlogstijd geld verdient door koopwaar tegen zwartemarktprijzen te verkopen.

‘Pipa baru?’ [Nieuwe pijp?]. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1946/47. Handmatig gekleurd. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.8 De manier waarop Nederland oorlog voert

De tekst luidt: ‘Tjara Belanda berperang’ (De manier waarop Nederland oorlog voert). De persoon links stelt een koloniale functionaris voor (gekleed in de Nederlandse kleuren rood, wit en blauw). Hij vertegenwoordigt de Nederlandse politici, functionarissen en financiers die ervan beschuldigd worden de rekolonisatie van Indonesië na 1945 te hebben bekookstofd. Zij durfden niet direct te vechten maar maakten laf gebruik van de Nederlandse soldaten en Indonesiërs in het Nederlandse koloniale leger. De persoon in legeruniform zou een vertegenwoordiger kunnen zijn van Nederlandse soldaten, die een donkerder huid kregen door de gevechten in de tropen, of van inheemse soldaten in het

KNIL. De poster beschuldigt de soldaten ervan door Nederlandse ambtenaren te zijn gemanipuleerd om voor een karig loon tegen Indonesiërs te vechten, zoals aangegeven wordt door de zak met het guldensymbool ('f...') die door de Nederlandse functionaris wordt vastgehouden.

'Tjara Belanda berperang'. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen, gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.9 Het bespotten van koloniale hiërarchieën

Deze poster is uitgebracht door het Informatiebureau Midden-Java van Banjarnegara en verbeeldt *totok* (witte) Nederlandse soldaten, die veilig rondrijden in een militaire jeep. Zij worden beschermd door soldaten van verschillende etniciteiten. Indonesische propagandisten bespotten de raciale hiërarchie in het Nederlandse leger, waar *totok* Nederlanders meer privileges genoten dan anderen. Het Nederlandse leger rekruteerde Indonesiërs uit alle etnische groeperingen. Deze poster probeert niet-Nederlandse soldaten bewust te maken van de discriminatie waaraan zij werden onderworpen. Als zodanig impliceert de poster dat de Indonesische Republiek en haar leger zich verzetten tegen de racistische hiërarchie die in het Nederlandse koloniale leger bestaat.

'Selamanja: Blanda Totok dibelakang, kamoe didepan!' [Voor altijd: De *totok* Nederlander achterin, jij voorin]. Flyer uit een serie van zeven Indonesische flyers. Or. 27.740-2.

2.10 Bamboespeerdiplomatie

Op deze poster zien we een witte duif met de Union Jack – een symbool voor Groot-Brittannië – en een kraai die Nederland vertegenwoordigt. In Indonesië wordt de kraai vaak gezien als een slecht voorteken, wat suggereert dat de Nederlanders terreur zullen zaaien in Indonesië. De kraai verspreidt pamfletten met daarin de Nederlandse beloften aan Indonesië na de Tweede Wereldoorlog: dat aan Indonesië de macht zal worden gegeven om zichzelf te besturen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Dit verklaarde Koningin Wilhelmina in haar

toespraak op 7 december 1942. De afbeelding van de bamboespeer vertelt ons dat het Indonesische volk fel tegen dat voorstel gekant was. De tekst ‘Diplomasi bambu runtjing’ (Bamboespeerdiplomatie) suggereert dat Indonesië feitelijk nooit zal instemmen met welk voorstel dan ook dat Indonesië definieert als onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden.

‘Diplomasi bambu runtjing’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.11 Rebelleer!

Op deze poster staan een Indonesische soldaat en zijn twee aartsvijanden afgebeeld: een Nederlander en zijn Indonesische handlanger, die beiden voordeel hebben genoten van de oorlogsvoering. Daarom staat het woord ‘berontak’ (kom in opstand) boven deze vijanden van de Indonesische onafhankelijkheid geschreven. Het brengt de boodschap over dat het Indonesische leger iedereen zal straffen die in troebel water vist. De baret van de soldaat is gescheurd en vervolgens opgelapt, zodat hij nog gedragen kan worden. Destijds had de Indonesische regering moeite met het leveren van uniformen aan Indonesische soldaten. Daarom droegen sommige Indonesische soldaten kleding die gescheurd en opgelapt was. Het stiksel op deze afbeelding symboliseert het contrast met de welvaart van de Nederlanders en hun Indonesische handlangers, en positioneert de vijanden van Indonesië op een manier die legitimeert dat zij een harde straf verdienen.

‘Berontak!’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1946/47. Handmatig gekleurd. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.12 Het recht op vrijheid

Het lijkt erop dat deze poster kort na het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid is geproduceerd en verspreid; dit kunnen we opmaken uit het gebruik van het Engels. De poster was bedoeld om de aandacht van de geallieerden

te trekken en hun sympathie op te wekken. Het woord ‘recht’ op deze poster is een sleutelwoord, omdat het de hoofdgedachte van de Indonesische nationalistinnen weergeeft: Indonesische onafhankelijkheid was geen geschenk van Japan maar het recht van het Indonesische volk. Als zodanig weerlegde dit woord de Nederlandse beschuldigingen dat Indonesische nationalistische leiders, onder wie Sukarno, handlangers van Japan waren. De poster dient om het bestaan van een onafhankelijke Indonesische staat te legitimeren door te benadrukken dat onafhankelijkheid een fundamenteel mensenrecht is voor elke natie.

‘Wij vragen niet om vrijheid, wij hebben er recht op!’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.13 Een jonge revolutie

Vanaf 1943 sloten jongeren zich massaal aan bij verschillende Japanse of Indonesische militaire en paramilitaire organisaties. Het waren deze tieners en twintigers die later tijdens de onafhankelijkheidsoorlog voor een vrij Indonesië streden. Ze waren talrijk: omgerekend meer dan twee miljoen. In Nederland werden deze jonge revolutionairen berucht door hun deelname aan de ‘bersiap’ (Indonesisch voor ‘wees paraat’), een van de meest gewelddadige periodes van de onafhankelijkheidsoorlog die van oktober 1945 tot begin 1946 duurde.

Zelf noemden de strijders zich *pemuda* (jongeren), naar *Pemuda Indonesia*, een in de jaren ‘20 opgerichte nationalistische jeugdorganisatie. Deze foto’s illustreren hoe de jonge onafhankelijkheidsstrijders zichzelf zagen: ze laten zich onverschrokken portretteren. Een degelijke Indonesische zelfrepresentatie komt maar zelden voor in Nederlandse collecties. Het blijft dan ook onduidelijk hoe deze beelden in een fotoalbum van een Nederlandse militair zijn beland.

Pemudastrijders. Java, ca. 1945. Fotografen onbekend. KITLV A216, KITLV 14044, 14048 en 14050.

2.14 Valstrik (interview)

Tussen de Nederlandse en Indonesische strijdkrachten bestonden grote verschillen. Het Nederlandse leger was beter getraind en uitgerust en beschikte over veel meer zware wapens dan het Indonesische. Numeriek was het Indonesische leger echter in het voordeel. Deze ongelijke verhouding dwong de Republikeinse strijdkrachten tot een guerrillaoorlog. Met kortstondige aanvallen en hinderlagen boden zij weerstand aan de Nederlandse strijdmacht. Meneer H., die zowel Nederlandse als Javaanse voorouders had, sloot zich aan bij een *laskar pemuda*, een jongerenleger. Samen met zijn vader trok hij met de Republikeinse troepen de bergen in, voor het Nederlandse leger uit. Hij vertelt over hun guerrillatactieken. Wanneer hij met zijn oom twee Nederlandse dienstplichtigen in een hinderlaag lokt, gevangenneemt en verhoort, verkrijgt hij inzicht in het Nederlandse perspectief op de oorlog in Indonesië.

Groepje jonge revolutionairen bij een kanon. Java, ca. 1945-1949. Fotograaf onbekend. KITLV 14047.

Interview met meneer H. SMGI 1697.1 (12), 2000.

Transcriptie

H: Er was geen sprake van een echte oorlog op West-Java. Een echte oorlog was zoals met Westerling in Sulawesi [Celebes]. Van de Hollandse kant werd er geschoten; zij hebben de wapens en de munitie. Wij maakten *bom batok*: een granaat die onderweg tussen een militaire wagen komt en ontploft. Of het spannen van een liaan over de weg. Ik heb zelf gezien hoe een oom van mij dat deed. Dan pakte je de Nederlandse motorrijder.

Twee [Nederlandse] dienstplichtigen werden gestrikt. Die werden meteen naar de kampongs [dorpen] gesleurd. Met die twee hebben we rustig zitten te praten. Ze vertelden dat ze militaire dienstplichtigen waren. Als ze weigerden werden ze gevangen gezet. Toen was ik stomverbaasd te horen wat ze zeiden. Want hoe waren ze voorbereid om naar Indonesië te gaan?

‘Nou er zijn een stelletje dat rondlopen, dat noemen ze *rampokkers* [rovers] of *pemuda*’s [jongeren] die het leven van de Hollanders onveilig maken. We komen om het land te bevrijden.’ Het woord ‘extremisten’ gebruikten ze ook. ‘Nou hoe zien zij

eruit, hoe weet ik dat nou?’ Achteraf hebben we geloof ik die twee ingeruild. [lacht hard].

I: Zijn ze ingewisseld voor Indonesische gevangenen?

H: Nou ja, twee van die Hollanders voor twintig of veertig Indonesiërs! [lacht hard].

Geweld in woord en beeld

Geweld is onlosmakelijk verbonden met elke oorlog, maar de manier waarop dit geweld is vastgelegd verschilt van conflict tot conflict. In het geval van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog waren diverse partijen in strijd met elkaar. Dat maakt het bespreken en tonen van geweld een gevoelige zaak: welke groep is er het slachtoffer en welke de dader? Dit thema benadert deze vraag vanuit verschillende hoeken.

Daarbij is een kanttekening op zijn plaats: het materiaal in deze selectie is overwegend afkomstig van witte Nederlandse militairen. Hun perspectief is daarmee oververtegenwoordigd en kleurt de onderwerpkeuze. Zo zijn gevallen van Nederlandse geweld in deze collectie nauwelijks te vinden en zijn oorlogsmisdaden begaan door Indonesische zijde – voornamelijk tijdens de ‘bersiap’ – oververtegenwoordigd.

Desalniettemin trachten wij in dit thema het geweld van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog te laten zien zonder een bepaald perspectief te laten domineren. Daarbij is het belangrijk om te bevragen waarom sommige vormen van geweld werden vastgelegd en andere niet. Hoe kleuren deze bronnen onze perceptie van het geweld in deze oorlog?

3.1 Als honden neergeschoten

Tussen de vele brieven van Nederlandse militairen is er soms een beschrijving van (extreem) geweld te vinden. Een voorbeeld is deze brief die door R.A.H. Bergmann, controleur in Pare-Pare, aan H.W. Felderhof, de procureur-generaal

van Nederlands-Indië, werd overhandigd. In de brief – waarvan de auteur anoniem is – worden zogenaamde ‘zuiveringen’ beschreven van KNIL-militairen in Suppa, een zuidelijk deel van Sulawesi (vroeger Celebes geheten). Hierbij vermoordden Nederlandse troepen op 28 januari 1947 circa 200 Indonesiërs:

‘Een stuk of wat kampongs afgebrand, bevolking verzameld en op aanwijzing van een stelletje spionnen ruim een tweehonderd mensen [...] als honden, met revolver, neergeschoten. [...] Heb nog een interessant detail van deze massamoord vergeten: vele soldaten beijverden zich de ringen van de vingers van de lijken af te halen. [...] Dit ligt mij niet, het gaat in tegen alles, wat ik voel en denk en waaraan ik waarde hecht. Door dit dichte gordijn van moorden en dagelijksche rotzooi kan ik de idealistische opvoedende taak van ons niet meer zien.’

Brief van onbekende persoon aan Paul [...] over de massa-executie in Suppa door Nederlandse militairen, 28 jan. 1947. Pare-Pare, Zuid-Sulawesi, 29 januari 1947. 1 stuk. D H 1284, nummer 149.

3.2 Het Indische Bronbeek

De ‘bersiap’ (Indonesisch voor ‘wees paraat’) was een uiterst gewelddadige periode in de Nederlandse en Indonesische geschiedenis tussen oktober 1945 en begin 1946. In deze beginfase van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog werden duizenden (Indische) Nederlanders, maar ook Chinezen, Molukkers, Indonesiërs, Britten, Brits-Indiërs en Japanners slachtoffer van geweld gepleegd door Indonesische volksmilities. Eenieder die werd aangezien voor de vijand of een collaborateur liep gevaar. In de woonwijk Indisch Bronbeek, waar gepensioneerde KNIL-militairen woonden, vond er een massamoord plaats. Op deze foto worden de stoffelijke overschotten van de inwoners van deze wijk van Bandung opgegraven en geïdentificeerd.

Achteraf was de ‘bersiap’ voor Nederlandse veteranen een van de concrete gebeurtenissen om de oorlog in Indonesië te rechtvaardigen. Het plegen van extreem geweld tegen de (vermeende) Indonesische daders werd bij de voormalige militairen regelmatig met terugwerkende kracht als ‘vergelding’ van deze bloedige periode gezien.

Burgerslachtoffers van de massamoord bij 'Indisch Bronbeek' in de omgeving van Bandung. Java, ca. 1946. Fotograaf onbekend. KITLV A216, KITLV 14032.

3.3 Anonieme tegenstanders

De Indonesische legerleiding nam na een aantal initiële nederlagen tegen het beter uitgeruste Nederlandse leger steeds meer zijn toevlucht tot een guerilla-tactiek. Een onderdeel van deze strategie was het onzichtbaar maken van het onderscheid tussen Indonesische strijders en de plaatselijke bevolking. Hierdoor wantrouwden Nederlandse militairen Indonesische burgers steeds meer: in hun ogen was op het ene ogenblik iemand een dorpeling, op het andere een vijandige soldaat. Zo ook op deze foto, waar Indonesische jongemannen door Nederlandse militairen worden gefouilleerd.

Het Nederlandse leger beschouwde praktisch iedere Indonesiër als verdacht. Deze situatie was een van de vele oorzaken van de geweldsspiraal waar Nederlandse strijdkrachten tijdens de oorlog in Indonesië in verzeild raakten. Deze dynamiek vormde de concrete aanleiding voor het plegen van extreem geweld. Onder grote spanning was 'better safe than sorry' bij Nederlandse militairen een veel voorkomende instelling.

Nederlandse soldaten fouilleren Indonesische mannen. Batavia, oktober 1945. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). Or. 27.969, File Number 42, pagina 26.

3.4 Laatste stuiptrekking

Na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië op 27 december 1949 vond op 23 januari 1950 een coup poging plaats onder leiding van kapitein Raymond Westerling. Doel was het omverwerpen van de Republikeinse regering van Indonesië. Deze greep naar de macht werd uitgevoerd door de Angkatan Perang Ratu Adil (APRA). Deze in het geheim opgebouwde militaire eenheid was vernoemd naar de Ratu Adil, een mythische figuur uit de Javaanse cultuur die ooit het volk van Indonesië zou verlossen van de onderdrukking. De staatsgreep werd al snel neergeslagen door de Republiek. De actie bleek een laatste koloniale stuiptrekking: de coup gaf indirect aanzet tot de officiële stichting van de

eenheidsstaat Republiek Indonesië op 17 augustus 1950. Dat deze foto in een album terecht is gekomen is opmerkelijk: Indonesische slachtoffers gemaakt door het Nederlandse leger komen in dergelijke albums niet vaak voor.

Gesneuvelde militair van de TNI te Bandung tijdens de coup poging van de Angkatan Perang Ratu Adil (APRA) onder leiding van Raymond Westerling. Bandung, 1950. Fotograaf D. Enkelaar. KITLV 42914.

3.5 Een Indonesisch vriendenboekje

Dit fotoalbum is het enige uit de collectie dat toebehoorde aan een Indonesiër. Het was eigendom van Sutarso Nasrudin, militair in de 1e divisie van het nationale Indonesische leger, en heeft de vorm van een vriendenboekje. Groepsportretten worden afgewisseld met liefdes- of strijdlieden. Het viert van vriendschap gaat zo gepaard met het oproepen tot strijd. Hoe dit object precies in Nederland terecht is gekomen is onduidelijk. Wél bekend is wat er met Nasrudin is gebeurd. Op de voorkant van het album staat: 'Buitgemaakt Mid-Java 3-11 RI Eigenaar Geëxecuteerd'. Dit gegeven roept urgente vragen op, vooral in het licht van recente debatten over teruggave van koloniaal erfgoed. Wie behoort het toe? Een bibliotheek in Leiden, de staat Indonesië of de nazaten van Nasrudin?

Fotoalbum van Sutarso Nasrudin, een militair in de Siliwangi Divisie van het TNI. Midden Java, 1948. Fotograaf onbekend. KITLV A1070.

3.6 Geënceneerde vlucht

Egodocumenten zoals dagboeken van Nederlandse soldaten geven een unieke inzicht in de ervaring van individuen tijdens de oorlog in Indonesië. Veel dagboeken beschrijven vooral het leven van alledag, maar soms stuit je als lezer plotseling op een terloops neergepende getuigenis van gevechtshandelingen of zelfs oorlogsmisdaden. Het is bekend dat Indonesische krijgsgevangenen regelmatig werden neergeschoten waarbij achteraf werd vermeld dat de gevangene in kwestie had geprobeerd 'te vluchten'. Deze passage in roze inkt is een getuigenis van deze praktijk: droogjes wordt er verslag gedaan van de gebeurtenissen (zo lees je in de kantlijn: 'Hersenen lagen in krantje op straat'). De aanhalingstekens rondom

‘zogenaamd’ fungeren als een disclaimer. Gesuggereerd wordt dat de gevangene in kwestie helemaal geen vluchtpoging ondernam, maar werd geëxecuteerd.

Dagboek van soldaat Verbeten, onderste compagnie VII Reg. stoottroepen veldpostkantoor. Batavia, 1946. Or. 27.014-1.

3.7 Bom op de pasar

In materieel opzicht was de Nederlandse troepenmacht veel beter uitgerust dan de Indonesische. Dat gold voor de bewapening van infanteristen, maar de Nederlandse krijgsmacht beschikte ook over zwaardere middelen zoals tanks, vliegtuigen, schepen en artillerie. Deze ongelijke verdeling compenseerde de Indonesische strijdmacht door over te gaan op een guerrillaoorlog. Zonder een duidelijk afgebakend slagveld ontstonden vaak toestanden waarin veel burgerslachtoffers vielen, zeker als Nederlandse troepen zwaar materieel inzetten. Bij dit zogenaamde ‘technisch’ of ‘mechanisch’ geweld werd vaak van een grote afstand geschoten, met weinig zicht op het effect. Bij zulke acties konden veel burgerslachtoffers vallen. In deze passage wordt gesproken over vijf bommen die op een kampong (dorp) worden gegooid: ‘2 ontploften niet, een kwam netjes op de pasar [markt]’. Deze militair heeft een kleine kaart getekend waarop onder andere ‘pasar’, ‘fabriek’, ‘pelop’ [afkorting van pelopor, vrijheidsstrijder] en ‘bom’ aangegeven staan.

Dagboek van dienstplichtige soldaat C. Kommer. West-Java, 22 december 1949. Or. 27.014-3.

Transcriptie

‘Na het eten in de kampong gaan kijken met [C.V.] en een K.N.I.L. peer, op zoek naar krissen. [...] In druk gesprek werden we opgeschrikt door een karabijnschot vlakbij. [...] Het schieten van de peloppers nam toe, er werd nu van 3 kanten op het kamp geschoten. [...] In dat moment ging alleen maar in me om tuinen [door te lopen] zo hard je kan. Een inlander stond ons gewoon uit te lachen maar ja we schonken er geen aandacht aan. Gelukkig kwamen we behouden in het kamp aan. [...] Eerst eens rustig op een stoel gaan zitten en toen met de bommen naar buiten. 5 bommen op de kampong gegooid, 2 ontploften niet. Een kwam netjes op de pasar.’

Iconische momenten en personen

Het verhaal van elke oorlog wordt vaak verteld aan de hand van die ene briljante veldheer of fatale veldslag. Daarbij wordt gekozen wie en wat precies behoren tot ‘het iconische’ en wie of wat juist niet. Ook in het geval van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog zijn er tal van iconische momenten en personen te bedenken. Er was immers een grote hoeveelheid strijdende partijen bij dit conflict betrokken, met allemaal een eigen visie op ‘hun’ momenten en personen.

Dit thema probeert op basis van materiaal uit de collectie van KITLV en UBL ‘het iconische’ vanuit verschillende standpunten te benaderen. Zonder partij te willen kiezen, is men daarbij wel beperkt door het beschikbare archiefmateriaal. Desalniettemin probeert dit thema een afgewogen selectie te bieden. Dit thema toont een greep uit de verzameling van een aantal historische individuen en evenementen die symbool staan voor de groepen en ontwikkelingen tijdens en ook vooral na de oorlog in Indonesië. Het is veelzeggend hoe die in Nederland en Indonesië uitgroeiden tot iconen.

4.1 De Britten vallen binnen

Deze foto biedt een inkijkje in het begin van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Na de capitulatie van Japan krijgen de Britten de opdracht om in Indonesië de orde te herstellen. Er worden daarbij Brits-Indische soldaten ingezet, waaronder gurkhabrigades. Deze elite-eenheden bestaan uit Nepalese militairen. Zo ontstaat de situatie dat koloniale troepen van de ene imperiale mogendheid (Engeland) gebruikt werden als verdediging van een

kolonie van de andere (Nederland). Uiteindelijk komt het op 10 november 1945 tot een bloedige confrontatie tussen Brits(-Indisch)e troepen en Indonesische strijdgroepen. Deze Slag om Surabaya gaat de geschiedenis in als het bloedigste gevecht van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

Soldaat van de 3rd Royal Gurkha Rifles praat met een Nederlandse kind. Batavia, 1945. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV 6760.

4.2 Een koloniale toekomst?

Op de Malino-conferentie in 1946 wordt Luitenant-Gouverneur-Generaal Huib van Mook (met tropenhelm) verwelkomd door de vorst van Goa. Tijdens deze conferentie ontvouwde Van Mook als hoogste gezagsdrager in Nederlands-Indië zijn nieuwe plannen voor de geleide dekolonisatie van de kolonie. De Malino-conferentie moest leiden tot een federale staatsinrichting, die geopolitiek tegenwicht moesten bieden aan de door Nederland erkende Republiek op Java en Sumatra. Sukarno c.s. zagen dit als een poging de Republiek te ondermijnen en beschouwden de Malinostaten als Nederlandse marionetten. Federalistische Indonesiërs wilden dat de onafhankelijkheid geleidelijk, decentraal en in goed overleg met de voormalige koloniale overheerser zou plaatsvinden. De Malino-conferentie luidde een bittere strijd in om de staatsinrichting en politieke toekomst van Indonesië.

Luitenant-Gouverneur-Generaal dr. H.J. van Mook wordt verwelkomd door de vorst van Goa op de Malino-Conferentie ten noordoosten van Makassar. Sulawesi (Celebes), 1946. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV A1133, KITLV 157695.

4.3 Het doek valt

Op 27 december 1949 werd de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië getekend in het Paleis op de Dam. Op deze foto wordt de Indonesische vlag gehesen tijdens de overdracht van het commando over Midden-Java in Semarang. De herkomst van de Indonesische vlag is niet geheel duidelijk. Aan

Nederlandse zijde werd geloofd dat de vlag ontstond doordat Indonesiërs het onderste, blauwe deel van de Nederlandse driekleur af scheurden. Hierbij werd voorbijgegaan aan het feit dat Republikeinse nationalisten zich spiegelde aan een verenigd en pre-koloniaal Indonesië (het Majapahit-rijk). Dit rijk zou al in de 13e eeuw ook een rood-witte vlag zou hebben gebruikt. Sukarno c.s. identificeerden zich expliciet met het glorieuze verleden van dit rijk.

Overdracht van het commando, Semarang. Midden-Java, 1949. Fotograaf onbekend. D H 1297, KITLV 40558.

4.4 Onderlinge strijd (interview)

De Javaanse meneer R. kreeg militaire training van de Japanners nadat zij Nederlands-Indië bezet hadden. Na de Japanse capitulatie brak de Indonesische revolutie uit. R. en zijn kameraden vormden daarop met Japanse wapens een gevechtseenheid die opging in de Tentara Nasional Indonesia (TNI), het nationale leger van de Republiek Indonesië. Er streeden echter verschillende Indonesische strijdkrachten om de macht over de archipel. Op 18 september 1948 beginnen de strijdkrachten van de communistische partij PKI met sympathisanten van de TNI een opstand in de stad Madiun, toen onder Republikeins gezag. Het bloedige neerslaan van deze opstand door de TNI wist de Verenigde Staten te overtuigen dat de Republiek een bondgenoot kon worden in de mondiale strijd tegen het communisme. Daarmee bleek de opstand in Madiun een belangrijk keerpunt voor de oorlog in Indonesië. R. vertelt over de brute afrekening met de communistische strijders, een pijnlijke herinnering die hem blijft achtervolgen.

Indonesische communistische studenten met banier. In de buurt van Tasikmalaja, datum onbekend. Fotograaf onbekend. D H 1691 (45).

Interview met meneer R. SMGI 1722.2 (11), 2001.

Transcriptie

I: Toen u had gezien hoe de TNI andere TNI'ers en de PKI doodden was het niet meer zo duidelijk wie goed was en wie slecht was en wie waarvoor stond. Wat deed dat met u?

R: Zij stonden aan de kant van de PKI. Dat mogen zijn niet doen. Ze zijn fout. Ze zijn gevangen genomen en doodgeschoten. Maar voordat ze een kogel krijgen, werden ze eerst met bajonet gestoken. Oh!

I: En daarna werd er geschoten?

R: Ja. Dat heb ik gezien hoor!

I: U had het gezien en toen ging u weer verder?

R: Ja. [stilte]. Het is niet leuk om dat weer in je *mind* te hebben.

I: Heeft u daar toen vaak aan gedacht?

R: Ja, dat kan niet zomaar uit je gedachten gaan. Dat is onmogelijk. Hoe ze schreeuwden toen ze die bajonet in hun *body* krijgen. Soms zeggen de mensen: 'Hij kletst maar! Zijn die dingen waar?' Maar ik heb het gezien! Ik zeg het je, de TNI heeft ze gestoken.

4.5 Chinezen in revolutionair Surabaya (interview)

Toen geallieerde Engelse troepen in 1945 in Indonesië landden om de Japanners te ontwapenen, was de Indonesische revolutie al een feit. Door een incident bij het Oranje Hotel in Surabaya, waar de Nederlandse driekleur werd gehesen, begon de bloedigste slag uit de Onafhankelijkheidsoorlog. De revolutionairen vreesden dat de Britten de koloniale macht terug in het zadel zouden helpen. Iedereen die door Indonesische revolutionairen – al dan niet terecht – werd verdacht van spionage of samenzwering met de kolonisator liep gevaar, inclusief Indonesiërs. Ook Chinese Indonesiërs werden vaak beschouwd als vertegenwoordigers van het koloniale bestuur. Om die reden organiseerde meneer Sie met zes anderen de evacuatie van Chinese families uit Surabaya. Hij vertelt over het geweld dat voordeed. Waar Indonesiërs dit herinneren als de Revolutie, staat deze periode onder (Indische) Nederlanders doorgaans te boek als de 'bersiap'. Deze verschillende visies op de oorlog werken tot op heden door.

Chinese vluchtelingen op weg naar Britse linies tijdens de slag om Surabaya.
Surabaya, 1945. Fotograaf onbekend. KITLV 44715.

Interview met meneer Sie Gwan San. CIHC Collectie Mondelinge Geschiedenis CIHC
22-1. Zonder plaats, 2013.

Transcriptie

S: We hebben toen in de rijstpellerij geslapen met die vluchtelingen zal ik maar zeggen, allemaal Chinezen. En onderweg heb ik gezien: één persoon, een generaal, het scheen een Arabier te zijn want een van die omstanders die dat verteld. Hij zei dat het Arab Sunkar was. Dat woord zal ik nooit vergeten: Arab Sunkar.

I: Arab Sunkar?

S: Sunkar is een naam, Arab betekent Arabier en hij heet Sunkar. Hij werd getrokken vanuit Zuid-Surabaya in de richting van Sidoarjo. Dat heb ik gezien.

I: Hoe bedoel je getrokken?

S: Achter een vrachtauto, levend.

I: *Aduh* [oh]!

S: Doorgetrokken. Want hij was *mata-mata musuh* [spion]. En – dat heb ik niet gezien maar een van mijn vrienden, Lian Hwat – mensen werden verbrand. Op het plein. 'Iya mata-mata musuh.'

I: En waren dat Chinezen?

S: Nee, nee. Geen enkele Chinees. Dat waren Indonesiërs.

I: En jullie gingen naar Surabaya om Chinezen ...

S: Weg te halen.

I: ... en naar veiliger gebied te brengen.

Stemmen uit de oorlog

Ooggetuigen van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog zijn anno 2021 steeds minder talrijk. Dankzij de *oral history* collecties ondergebracht in de Leidse universiteitsbibliotheek kunnen we echter blijven luisteren naar getuigen van de oorlog. Mondelinge getuigenissen geven niet alleen nieuwe inzichten in historische gebeurtenissen, maar brengen daar ook nuances in aan of bieden er reflectie op. De interviewfragmenten die onder dit thema worden gepresenteerd bieden sterk uiteenlopende persoonlijke perspectieven op de oorlog in Indonesië.

Het is niet verwonderlijk dat in alle interviews de nasleep van de oorlog voelbaar is. Als bron hebben interviews een sterk subjectief karakter. Jaren later afgenomen, blijkt ook hoe feilbaar het geheugen kan zijn of hoe geïnterviewden hun getuigenis laten leiden door latere maatschappelijke discussies over de oorlog. Dit sluit niet uit dat velen hun ervaringen haarscherp kunnen navertellen. De hier te beluisteren ‘stemmen uit de oorlog’ zijn die van burgers, militairen én alles daar tussenin.

Bij de selectie is gestreefd om mensen met sterk uiteenlopende ervaringen aan het woord te laten. Het merendeel van de interviews is afkomstig uit de collectie van Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI) en is afgenomen in de jaren negentig en tweeduizend in Nederland. Dit kleurt de getuigenissen. Onderbelichte posities en ervaringen in de oorlog, zowel in Nederland als in Indonesië, zijn daarom leidend geweest voor de selectie. Evenzeer is geselecteerd op het historisch belang van de interviews: elke getuigenis, ieder perspectief, brengt ons dichterbij de historische realiteit van de Onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië.

5.1 Gewetensnood (interview)

Na een zware periode van dwangarbeid in Japan stond de Indische KNIL-militair meneer Belvroy in 1945 tegenover Indonesische revolutionairen. Niet lang daarna werd hij overgeplaatst naar de commando-eenheid Depot Speciale Troepen (DST). Onder kapitein Raymond Westerling kwam hij op Zuid-Sulawesi terecht, waar hij de beruchte ‘methode-Westerling’ ten uitvoer moest brengen. Bij deze methode werd er onder de bevolking op ruwe wijze inlichtingen verkregen op basis waarvan een lijst met vermeende ‘terroristen’ werd opgesteld. Hierop omsingelden DST-troepen een kampung (dorp), waarna de mensen op de lijst zonder proces publiekelijk werden geëxecuteerd. Hoewel schattingen uiteenlopen, zijn op deze manier tussen december 1946 en maart 1947 op Zuid-Sulawesi duizenden mensen gedood: een oorlogsmisdaad die van hogerhand werd goedgekeurd. Belvroy vertelt hoe het uitvoeren van deze ‘zuiveringen’ hem zijn verdere leven in gewetensnood bracht.

| Dorp bij een sawah. Zuid-Sulawesi, 1937. Fotograaf onbekend. KITLV 78227.

| Interview met meneer F.C. Belvroy. SMGI 1024.1 (11). Hengelo, 1997.

Transcriptie

B: En dan vraag je je af: heb je dat echt meegemaakt? Dan voel je je schuldig. Je hebt aan iets meegewerkt dat je niet wilt. Dat is soms moeilijk te verklaren. Het is heel moeilijk om dat te kunnen beamen. Dat je het toch meegemaakt hebt. Zonder je wil of weet. Want daar gaat het uiteindelijk om.

I: En doelt u daarmee op dat uw militaire inzet tegen Indonesiërs? Hoe heeft u dat ervaren, dat u tegen – mag ik het zo zeggen – tegen mensen van uw eigen volk werd ingezet?

B: Ja.

I: Hoe heeft u dat ervaren?

B: Jij richt de loop van je geweer op personen die je zelf graag in leven wilt laten. En dat is het moeilijkste: om dat te kunnen verwerken. Tot nu toe nog. Want, in wezen: je bent soldaat, maar je bent ook moordenaar. Want daar gaat het om: je moet het kunnen verantwoorden. En dat kan niet.

I: Kon u niet naar uw superieuren en zeggen: 'Sorry, dit kan ik niet?'

B: Dat wordt niet aanvaard. Je bent soldaat en je hebt je plicht te doen. Dat krijg je te horen.

5.2 Guerrilla, contraguerrilla (interview)

Toen meneer H. tijdens de eerste Nederlandse militaire actie in 1947 oprukte met zijn KNIL-eenheid was de Indonesische vijand spoorloos verdwenen. Met de tactiek van de verschroeide aarde hadden de Indonesische legers zich teruggetrokken voordat de Nederlandse troepen hun aanval konden lanceren. De Indonesische troepen voerden een guerrillaoorlog tegen het beter en zwaarder bewapende Nederlandse leger. Met 'hit-and-run' aanvallen probeerden zij de Nederlandse poging tot het herstellen van koloniaal gezag te bemoeilijken. H. vertelt over een wraakactie van zijn commandant die werd georganiseerd nadat twee Nederlandse militairen omkwamen in een hinderlaag. De represailles waren bedoeld om een 'voorbeeld' te stellen aan zowel de Indonesische vrijheidsstrijders als de burgerbevolking, om te voorkomen dat zij hun steun gaven. Door deze beweging van guerrilla en contraguerrilla kwamen de strijdende partijen steeds dieper in een opwaartse geweldsspiraal terecht.

Nederlandse militaire colonne onder vuur genomen tijdens 'Operatie Product' / *Agresi Militer Belanda I* in de buurt van Porsea. Sumatra, 1947. Fotograaf onbekend. KITLV 14079.

Interview met meneer Ir. H. SMGI 1126.2 (6), 1997.

Transcriptie

H: Kijk, natuurlijk komen excessen voor. Als je een rotjongen bent en je vindt een motief om iemand voor zijn raap te schieten, dan bedenk je daar wel een reden voor. Zo zit een mens toch in elkaar. Al die onzin dat we zijn te vergelijken met SS'ers en dat we hebben gemarteld.

Tsja, ik ken een geval van die hinderlaag waar burgers doodgeschoten werden en de officier 6 lui heeft gefusilleerd. Heb ik dat verteld?

I: Ik geloof het niet.

H: Nou, een keer liep een burgerfouragewagen met een baboe voor de inkoop twee militairen voor bescherming in een hinderlaag. Twee doden. De auto aan flarden. De commandant werd zo hels, die heeft zes van zijn gevangen gepakt en naar de plek van de hinderlaag gebracht en dood laten schieten. Hij heeft gezegd dat ze daar drie dagen moeten blijven liggen. Ja, een hele aardige rustige vent. Ik bedoel omdat het vastgelegd wordt, ga ik hier niet een naam noemen, want ik heb zijn naam nog wel. Want dan zal wel een of andere actiegroep die daar wat lelijks van zegt.

I: Wat vond u er toen van?

H: Begrijpelijk, meer niet. Niet goed- of afkeuren. Begrijpelijk.

5.3 ‘Hearts and minds’ (interview)

Meneer D. groeide op in Kampung Afrikan, een aparte wijk in Poerworejo voor afstammelingen van Afrikaanse soldaten in dienst van het KNIL. In de negentiende eeuw had het KNIL hen geworven bij slavenhandelaren in Elmina, aan de kust van het huidige Ghana. Hun afstammelingen – *Belanda Hitam* of ‘zwarte Hollander’ genoemd – hadden meestal een Afrikaanse vader en een Javaanse moeder. Veel van deze Indo-Afrikanen traden in hun vaders voetsporen en werden beroepsmilitair. D. werd in 1941 echter opgeroepen voor het KNIL en vervolgens door Japan gedetineerd. Tijdens de bevrijding van de archipel trad hij weer in dienst om met het Engelse leger op Bali de Japanners te ontwapenen. Daar waren zojuist Indonesische onafhankelijkheidsstrijders actief geworden. Hij vertelt hoe zijn troepen op Bali revolutionairen bevochten, waarbij de scheidslijn tussen Indonesische strijders en burgers vervaagde. Tegelijkertijd werd hem opgedragen de *hearts and minds* van de bevolking te winnen: een tegenstrijdige missie.

De Koninklijke Marine verleent poliklinische hulp aan de bevolking van Kamal. Madura, 1947. Fotograaf onbekend. KITLV 14075.

Interview met meneer D. SMGI 1187.1 (13), 1997.

Transcriptie

I: Hoe gingen die acties?

D: Wij kregen de nodig informatie over waar de Indonesische vrijheidsstrijders zaten. Tegen de ochtend werden die dorpen omsingeld. Als de dag aanbrak, gingen onze troepen de dorpen in. Vrijheidsstrijders werden dan gevangen genomen. Maar erg zachtzinnig ging het er niet aan toe hoor. Die dorpelingen kregen het al vlug in de gaten natuurlijk. Daarom werd het bevel gegeven om niet weg te vluchten. Maar ja, ik kan me voorstellen dat die mensen ook in paniek raken en toch wegvluchten. Die werden gewoon neergeknald. Dat is heel, dat is eigenlijk... Zo ging het altijd. Maar er waren natuurlijk de nodige onschuldige mensen die werden neergeschoten. Dat is zonder meer waar. Ik moest als verpleger die gewonde Indonesiërs ook proberen te verzorgen.

I: Weet u ook waarom u die opdracht kreeg?

D: Wij moesten *goodwill* kweken natuurlijk, bij de Indonesiërs.. Er was op Mengwi op Bali een Indonesische polikliniek. Daar kwam ik regelmatig helpen en medicijnen geven. Want het leger had meer medicijnen dan de Indonesiërs. En van de Japanners hadden wij ook medicijnen overgenomen. En dan gaf ik dat aan de Indonesiërs. Om gewoon *goodwill* te kweken natuurlijk, dat was de bedoeling.

5.4 Revolutiegeweld (interview)

Na de proclamatie van de Republiek brak samen met de Indonesische revolutie een gewelddadige periode aan die in Nederland doorgaans de ‘bersiap’ wordt genoemd. Die leuze (Indonesisch voor ‘wees paraat!’) werd de strijdkreet van zogenaamde ‘pemuda’, jongerenmilities tegen ieder die de Indonesische onafhankelijkheid niet erkende of daarvan werd verdacht. Hoewel het accent in die periode op Indonesisch geweld tegen Indo-Europeanen, Molukkers, Nederlanders en Chinezen lag, waren er uiteenlopende slachtoffers en daders betrokken bij dit extreme geweld. Geweld kon escalatie uitlokken in de vorm van represailles. Pemuda’s vielen ook het christelijke dorp van de Molukse meneer C. aan. Na mishandelingen en vernederingen werd hij door Engelse Gurkha-troepen uit de gevangenis van Buitenzorg bevrijd. Hierop sloot hij zich vrijwillig aan bij de Engelse troepen om op te treden tegen de Indonesiërs. C.’s getuigenis illustreert

dat daders en slachtoffers door elkaar heen liepen in deze beginfase van de Onafhankelijkheidsoorlog.

Indonesische nationalisten onder bewaking van Ghurka's. Batavia, 1945 Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV 25305.

Interview met meneer C. SMGI 1303.3 (2), 1998.

Transcriptie

I: Namen de Engelsen ongetrainde jongens en vrijwilligers mee om te vechten?

C: Ja, je kon je als vrijwilliger aanmelden bij het Engelse kamp. Dat waren politionele acties om te beletten dat deze extremisten niet gingen infiltreren. En wij waren er natuurlijk heel erg op gebrand om nog zoveel mogelijk wat terug te doen. Zodoende is het voor ons natuurlijk heel erg leuk geweest om met het Engelse leger mee te doen aan deze politionele acties.

I: Had u enig gevoel dat het gevaarlijk zou zijn?

C: Dat was van te voren natuurlijk wel goed aan het verstand gebracht. Het waren geen spelletjes die daar buiten gedaan werden, het waren serieuze acties. Daar moest je natuurlijk op bedacht zijn.

I: Had u iets moeten ondertekenen?

C: Nou nee, wij leefden zo fanatiek mee in die toestand dat wij een bijdrage wilden leveren aan deze acties.

I: En uw ouders?

C: Mijn vader was in de eerste instantie natuurlijk heel erg tegen. Maar je forceerde dan toch nog om mee te gaan. Ik ben een aantal keer meegegaan, ik dacht twee, drie keer. Want daarna heb ik me meer bezig gehouden met school.

5.5 Grijstinten (interview)

In zowel propaganda als in geschiedenisboeken worden bondgenoten en vijanden al gauw lijnrecht tegenover elkaar geplaatst. De realiteit was echter niet altijd zo zwart-wit. De vader van de Javaanse mevrouw S.J. was KNIL-sergeant, maar kon vanwege zijn ‘inlandse’ status niet hogerop komen. Mevrouw S.J. ging naar Nederlandse scholen maar voelde zich Javaans. In de koloniale periode zat ze bij een padvinderij die de Indonesische vlag voerde. Daar werd ze echter vlug van afgehaald: vaders reputatie stond op het spel. Tijdens de Japanse bezetting werd ze ervan doordrongen dat Indonesiërs het Japanse én koloniale juk moesten afwerpen. Toen de revolutie uitbrak, sloot haar vader zich zonder aarzeling aan bij het leger van de Republiek. Mevrouw S.J. vertelt over haar ervaringen en over haar vader die later toch weer voor het KNIL vocht. Tijdens de oorlog trouwde ze met een Nederlandse militair en emigreerde met hem naar Nederland.

Jonge Indonesiërs staan in de houding bij het hijsen van de Indonesische vlag. Java, ca. 1945-1950. Fotograaf Cas Oorthuys. KITLV 44728.

Geanonimiseerd interview met mevrouw S.J. SMGI 1314.1 (14), 1998.

Transcriptie

SJ: Mijn moeder en ik moesten naar Jogja [de hoofdstad van de Republiek]. We hebben drie nachten en drie dagen gelopen. Vervoer was er niet. We moesten naar mijn vader.

I: Was uw vader toen al weer in dienst van het KNIL?

SJ: Nee. Toen zat hij bij de TNI. Hij heeft in de kast een uniform van de TNI maar ook een van het KNIL.

I: Dus uw vader...

SJ: ... Is overgegaan naar de TNI. Toen de Jappen weg waren. Hij ging zich melden en werd toen geplaatst. Hij werd nog in rang bevorderd want die KNIL-lui hebben ervaring en de Javanen niet. Toen werd mijn vader ineens kapitein van de TNI!

I: Kunt u zich nog herinneren hoe dat besluit bij uw vader tot stand kwam om in TNI dienst te treden?

SJ: Hij is een Indonesiër. Dat gaat zonder slag of stoot.

I: Hij had echt het gevoel gekregen dat de Nederlanders niet meer terug moeten komen?

SJ: Ja. Maar toen de Nederlanders kwamen, kregen ze toch hoop, toen is hij meteen overgegaan naar het KNIL.

I: En wanneer is hij toen weer teruggegaan naar de TNI?

SJ: Pas later, toen de Nederlanders weg waren.

5.6 Bombardement op Malang (interview)

Waar de Indonesische strijdkrachten tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog over het algemeen slecht bewapend waren, trad het Nederlandse leger op met tanks, schepen en vliegtuigen. Dit zogeheten ‘technische geweld’ kon de vijand grote schade toebrengen. De grote vuurkracht van dit type wapens ging echter gepaard met weinig precisie. Bombardementen en artillerievuur zorgde daarom niet zelden voor aanzienlijke aantallen burgerslachtoffers. Niet verwonderlijk is dat deze manier van oorlogsvoering bij burgers enorme angst zaaiden. De Chinees-Indonesische mevrouw S.M. maakte als vierjarige een Nederlands bombardement op de stad Malang mee, waar ze toen met haar gezin woonde. Ze vertelt over deze jeugdherinnering, die de impact van Nederlandse bombardementen tijdens de oorlog illustreert.

Vluchtelingen op weg naar Britse linies tijdens de slag om Surabaya. Oost Java, 1945. Fotograaf onbekend. KITLV 44717.

Geanonimiseerd interview met mevrouw S.M. CIHC Collectie Mondelinge Geschiedenis 21-1. Zonder plaats, 2013.

Transcriptie

SM: De straat moest geëvacueerd worden. Het Nederlandse vliegtuig gaat bombarderen in die straat, werd er gewaarschuwd.

I: En waarom zouden ze dat doen dan?

SM: Dat weet ik niet. En dan: ik moet poepen. Iedereen wacht op mij voor de deur. Dat heeft mijn moeder mij later verteld. Mijn moeder hielp mij. Toen was ik net klaar. Dus ik en moeder rennen naar de voordeur, waar de mensen al op straat wachten. En toen is het hele gebouw plat gebombardeerd, achter mijn rug.

I: Dus de bom viel op uw huis?

SM: Ja, ik schrok heel erg. Ik klampte me vast aan de benen van moeder, maar zij is hoogzwanger mijn broer. Ik kan me herinneren – in fragmenten – dat veel mensen met open buik, bloed, een gebroken been, en darmen op straat lagen. Dat is een bombardement zoals je in films ziet. Die bom heeft geen ogen. Ze bombarderen niet alleen gebouwen, maar ook de mensen. Om te beweren dat Indonesië nog steeds van Nederland is. We lopen tot het leenhuis en de volgende dag is mijn broer geboren. In Jalan Dempo. Dat huis kregen we te leen omdat die bewoners al gevlucht waren.

Dagelijks leven

Het traditionele beeld van oorlog komt meestal neer op hevige vuurgevechten, bombardementen en marcherende troepen. Hoewel de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog wel degelijk zo'n type oorlog was, pakte men met de blik op de nog ongewisse toekomst het dagelijks leven weer op. Dat geldt zowel voor Indonesische als Nederlandse burgers en militairen. Er werd gewerkt, gestudeerd, gefeest, bemind en getrouwd. Op pasars werd gekocht en in moskeeën, tempels en kerken werd gebeden. Kerst, Sinterklaas en Ramadan: het ging allemaal door.

Tegelijkertijd was de oorlog nooit werkelijk uit zicht. De noodzaak de moraal hoog te houden bleef ongewijzigd tijdens de oorlog. Zoals blijkt uit deze selectie, werd daar echter op verschillende manieren vorm aan gegeven. Ook visies over de toekomst van Indonesië liepen uiteen. Waar Nederland linksom of rechtsom een (neo)koloniale relatie probeerde te redden, brak voor Indonesië een nieuwe tijd aan gericht op de onafhankelijkheid.

In dit thema staat het alledaagse leven tijdens de oorlog centraal. De selectie laat zien hoe vrijheidsstrijders, scholieren, ambtenaren, verplegers en militairen daar invulling aan gaven en de oorlog ervaarden buiten de strijd om. Deze bronnen tonen dat oorlog en leven twee kanten van dezelfde munt zijn, ook tussen 1945-1949.

6.1 Ons hart is bij hen

De Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN) zette zich in voor het welzijn van de Nederlandse troepen in Indonesië. Onder het motto ‘Ons hart is bij hen’ bood de organisatie morele ondersteuning aan de soldaten, onder andere door het opsturen van kerstpakketten gevuld met luxe goederen zoals sigaretten en chocolade. Het verzenden van dergelijke pakketten in de schaarste van de naoorlogse periode was een dure aangelegenheid en kon alleen bij de gratie van donaties geschieden. De pakketten waren bedoeld om de Nederlandse militairen – ver van huis en haard – een hart onder de riem te steken en een gevoel van thuis te geven. Door middel van meegezonden antwoordkaartjes konden de militairen het thuisfront persoonlijk bedanken.

‘Aan onze mannen en vrouwen in Indië’. Affiche voor de kerstpakkettenactie van het Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN). Ca. 1946. Druk: Intenso, Amsterdam. Formaat: 75,5 x 107,5 cm. Or. 27.433.

6.2 Onzichtbare gevaren

Dit affiche van de legervoorlichtingsdienst is illustratief voor de risico's die Nederlandse militairen liepen in de tropen. Niet alleen de oorlogssituatie zorgde voor gevaren, maar ook de onbekende omgeving en het tropische klimaat. Naast instructies voor hygiënemaatregelen en waarschuwingen voor seksueel overdraagbare ziektes, zette de voorlichtingsdienst in op bescherming tegen ziektes. De donkerblauwe achtergrond van deze poster symboliseert de nacht, die onzichtbare gevaren met zich meebracht. De poster brengt prominent een mug in beeld en daarmee het risico van malaria, een gevaarlijke ziekte die zelfs de dood tot gevolg kon hebben.

‘Ziekten maken meer slachtoffers dan kogels, bescherm uzelf door inenting’. Poster van de Legervoorlichtingsdienst, Den Haag. Ca. 1946. Ontwerp: Art Studio. Formaat: 55 x 80 cm. Or. 27.011-24.

6.3 Koloniaal toerisme

W.M. van der Leeuw was kapitein van de Infanterie van Speciale Diensten en nam in 1947 deel aan de ‘Agresi Militer Belanda II’, in Nederland beter bekend als de ‘tweede politionele actie’. Tussen de schermutselingen was er ook tijd voor het gewone leven. Het bezoeken van de toeristische trekpleisters van Indonesië stond ook op de agenda. Zo zien we hier Van der Leeuw in het laatste jaar van de oorlog bij de Borobudur (Centraal Java), de grootste boeddhistische tempel ter wereld. De militairen poseren met eeuwenoude beelden. Ze hebben duidelijk plezier: *Bier!* staat er onder een van deze foto's geschreven.

Nederlandse soldaten bezoeken de Borobudur. Midden-Java, juni 1949. Fotograaf W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 4, pagina's 21, 24 en 25.

6.4 Oorlogsliefde

Nederlands-Indië kende een lange geschiedenis van intiem contact tussen (overwegend) Nederlandse mannen en Indonesische vrouwen. Over de rol van vrouwen in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog is echter betrekkelijk weinig bekend. Wel speelden Indonesische vrouwen en meisjes een belangrijke rol in het dagelijkse leven van Nederlandse militairen. Als ‘baboe’ (dienstmeid) of ‘kokkie’ (kok) werkten ze vaak bij of in barakken, maakten schoon en deden de was. In deze huiselijke context kwamen Nederlandse militairen meestal voor het eerst in aanraking met lokale Indonesische vrouwen. Gemengde relaties, maar ook een toename van het aantal soa's en gevallen van seksueel geweld waren hiervan het gevolg.

A.J. Bos, militair van de Koninklijke Landmacht, met een Indonesische vrouw in het kampement te Banjar bij Ciamis. West-Java, 1948-1949. Fotograaf A.J. Bos. KITLV A1179, KITLV 401970.

p. 116

Joop Krijnen, militair van de Koninklijke Landmacht, met een Indonesische vrouw in de kazerne te Bandung. West Java, 1949. Fotograaf A.J. Bos. KITLV A1180, KITLV 402096.

6.5 Eenheid in de strijd

Deze tekening brengt de boodschap over dat alle leden van de samenleving bijdragen aan de Indonesische vrijheidsstrijd. De tekst ‘Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita’ (Laten we de beschikbaarheid van voedsel voor onze helden garanderen) is een oproep aan Indonesische families om voedsel te verstrekken aan Indonesische strijders, die geportretteerd worden als gedisciplineerd en in het bezit van een duidelijke gevechtsstrategie. De boodschap van deze poster is: Help Indonesische soldaten bij het uitvoeren van hun plicht om Indonesië te beschermen. Indonesische families worden aangemoedigd om hun energie in de Indonesische strijd te steken en bij te dragen aan de onafhankelijkheidsstrijd door voedsel en andere benodigdheden te verstrekken. De glimlachende Indonesische soldaat symboliseert de eenheid tussen het volk en het leger, tussen het thuisfront en de frontlinie.

‘Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita’. Indonesische propagandaposter, ondertekend door So[e]pon, verspreid door SMNUP, tas. ca. 1945-1947. Kesenian [kunstsectie]. Or. 27.740-5.

6.6 Duizend boeken en granaten (interview)

In de koloniale periode bezocht meneer Sosrosuwarno een Hollands Inlandse School (HIS). Het was echter thuis dat hij onderscheid leerde maken tussen Indische geschiedenis – gericht op Nederland – en Indonesische geschiedenis. Ook las hij van jongs af aan gretig uit het werk van Multatuli. De capitulatie van Nederlands-Indië na de Japanse inval maakte een diepe indruk op hem: de Nederlanders bleken niet zo onoverwinnelijk als de schoolboeken vertelden. Hij maakte jongeren warm voor de onafhankelijkheid door ze te wijzen op het werk van Indonesische intellectuelen, waaronder dat van Sukarno en Sjahrir. Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog ging Sosrosuwarno studeren aan een pas gestichte Indonesische universiteit. Ook sloot hij zich aan bij de Laskar Kere, studententroepen van de Republiek Indonesië. Uitgerust met Japanse wapens, vochten zij tussen Solo en Semarang tegen de Ghurka-troepen van het Engelse leger. Sosrosuwarno vertelt hoe hij strijden en studeren combineerde.

Groepsportret van Indonesische vrijheidsstrijders. Java, 1948-49. Fotograaf onbekend. KITLV 14040.

Interview met meneer S. (Suhendro) Sosrosuwarno. SMGI 1466.2 (4). Hilversum, 1999.

Transcriptie

I: Van naar school gaan kwam niet veel meer?

S: Nou nadat wij hadden vchten gingen we weer naar school. De stof die we moesten inhalen kregen we van onze klasgenoten. Aan het front namen we boeken mee om te studeren. Je moest echt roeien met de riemen die je had! Toen ik gewond raakte werd ik onthaald als een held. Ik begon al links te schrijven. Misschien moest ik mijn rechterhand verliezen, dacht ik.

I: Hoe bent u in die strijd verzeild geraakt?

S: De Laskar Kere was in Salatiga en ik ben daarheen gegaan. Ik wilde meevechten. Een van een van onze leraren heeft de hele nacht op mij ingespraakt: 'Ga toch niet vechten jongen, ga toch door studeren. Want jij bent de hoop des vaderlands.' Maar ik moest en zou meevechten. Toen ben dus naar Salatiga meegereisd op een truck en heb mij aangesloten bij de Laskar Kere. Ik had nog nooit van mijn leven een schot gelost met een geweer. Tijdens een van die gevechten daar – in Tuntang – heb ik voor het eerst op Ghurka's geschoten. En gaandeweg werd ik er beter en beter en beter.

6.7 Rood-wit, blauw? (interview)

In de koloniale hiërarchie liepen scheidslijnen op basis van etniciteit, klasse, gender, stand maar ook religie. Net als de Molukken, Papua en de Sunda-eilanden, werd ook Noord-Sulawesi onder het motto van beschaving in de loop van de negentiende eeuw bekeerd tot het christendom. Door het missiewerk was een relatief groot aantal Menadonezen uit Noord-Sulawesi Nederlands georiënteerd. De moeder van de Menadonese mevrouw Fransz-Rompis bewaarde tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië dan ook in het geheim de Nederlandse driekleur. Net als haar moeder voelde zij zich niet verwant aan de Indonesische vrijheidsstrijd die daarna zou oplaaien. Haar vader was daarentegen een overtuigd

nationalist. Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog werkte ze als verpleegster in een militair hospitaal in de buurt van Manado. Daar ontmoette ze haar man, een dienstplichtige Indo-Europeaan uit het Nederlandse leger. Ze vertelt over hun trouwdag, die plaatsvond in de slotfase van de dekolonisatie van Indonesië.

“Groet uit Manado”. Sulawesi, ca. 1900. Uitgever: K.D Que, Manado.
Prentbriefkaart. KITLV 1403508.

Interview met mevrouw F.D. Fransz-Rompis. SMGI 1139.2 (14). Arnhem, 1997.

Transcriptie

F-R: We hebben het in de Jappentijd in de Tweede Wereldoorlog zo sterk onze driekleur verdedigd, we hebben tranen gelaten toen het Wilhelmus klonk. Wij buigen alleen voor deze [Nederlandse] vlag.

I: En u voelde zich daar ook verwant aan?

F-R: Toch wel bij betrokken. Ja. Ik had – en het spijt mij voor mijn Indonesische familie dat te moeten uitspreken – ik had helemaal geen nationalistisch gevoel. Geen *merah-putih* [rood-wit] gevoel.

Toen wij trouwden, werd onze tent bekogeld door *merah-putih*-fanatiekelingen. Ze moesten die Indo, die Belanda niet hebben in het dorp. Het waren een beetje relschoppers. Ze moesten niks van mijn man hebben. Is dat misschien de aanleiding geweest waardoor hij zich feller voor het Nederlandse bewind heeft sterk gemaakt? Het zou kunnen. Ik moet even opmerken dat het allemaal toen nog zo heet was. Het was 1948. Als het Indonesische volkslied klonk dan sloot hij zich af. Mij zei het niks. Maar mij deed het ook niks. Nederlander? Ja, hij was Indische Nederlander. Maar zo trouw aan de vlag. Daardoor hebben wij ook gekozen voor repatriëring. Als je het zo mag stellen. Het is repatriëring voor hem, ook al kende wij het land [Nederland] niet.

6.8 Postkoloniaal buitenbeentje (interview)

Van moeders kant hadden de grootouders van meneer A. Afrikaanse vaders. Kort na het uitbreken van de Onafhankelijkheidsoorlog stierf meneer A.'s moeder en nam zijn oom voorgijf over hem. Die werkte tot 1949 voor een Nederlands bosbedrijf in Balikpapan, waar A. naar school ging. Daar kreeg hij les met

Javaanse kinderen wier ouders voor het Nederlands-Britse oliebedrijf Koninklijke/Shell werkten. Zijn klasgenoten vroegen zich af aan welke ‘kant’ de weinig politiek geëngageerde A. eigenlijk stond. Ondanks dat Balikpapan toen niet deel was van het strijdtoneel, sloop zo de Onafhankelijkheidstrijd het klaslokaal in. Na de soevereiniteitsoverdracht ‘repatrieerde’ het hele gezin naar Nederland. A. kwam toen in Het Gooi te wonen, waar hij opnieuw werd geconfronteerd met zijn afkomst als *Belanda Hitam* of ‘zwarte Hollander’. Meneer A. werd later onderwijzer.

Uitzwaaiers staan op de kade, vermoedelijk in de haven van Balikpapan.
Kalimantan, ca. 1935. Fotograaf onbekend. KITLV 172834.

Geanonimiseerd interview met meneer A. SMGI 1140.1 (9), 1997.

Transcriptie

I: Heeft u iets gemerkt van de politionele acties?

A: Wij zaten in Balikpapan toen het zo vervelend werd. Dat merkte we heel sterk bij de Indonesische jongens bij ons op de mulo. Die waren eigenlijk al nationalisten. En dan krijg je weer de herhaling naar mij toe: ‘Wat ben jij eigenlijk? Je bent een zwarte Nederlander, jij hoort nergens bij.’ Dat zeiden toen die jongelui, die communistische jongelui. Dat waren hele pientere jongens hoor die bij ons op de mulo zaten, Javaanse jongens. Weer een herhaling van wat ik jaren geleden heb meegemaakt.

En dat vond ik eigenlijk niet leuk want dat bracht me weer in verwarring. Want ik kon dat met niemand bespreken. Ik was niet iemand die direct met anderen sprak over wat ik beleefde. Dat was toen niet gewoon. Dat vond ik heel vervelend. En toen kwam ik in Nederland en kreeg ik dat verhaal weer te horen. Van: ‘Raar. Dat jullie hierheen komen.’

I: U hoorde eigenlijk nooit ergens bij?

A: Precies. Dat gevoel heb ik heel lang gehouden. Dat heb ik nu nog. Maar nu denk ik: ze praten maar. Ze doen maar. Ik ga mijn eigen gang. Ik heb mij al bewezen.